

TRABZONLU EL-HÂC
MUHAMMED EMİN ABDU'L-HAY
EFENDİ'NİN AVÂMİL-İ ATİK
TERCÜMESİ

المكتبة الخضراء

Mektebetül Hadra

www.mektebetulhadra.com

Hazırlayan: Ömer Necati

**TRABZONLU EL-HÂC
MUHAMMED EMÎN ABDU'L-HAY
EFENDÎ'NİN (v.1961) AVÂMİL-İ
ATÎK TERCÜMESİ**

Hazırlayan
Ömer NECÂTÎ

1. GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîmin Arapça olması, o'nun nâzil olduğu Arap lisânı'nın Dilbilgisi ile ilgili çok sayıda eserin kaleme alınmasını gerektirmiş, bu eserlere yapılan şerhler ve hâşiyeler ile dünyânın hiçbir lisânında bulunmayan ve binlerce kitabı içine alan bir dilbilgisi kütüphânesi oluşmuştur. Bütün bu eserlerde, Arapça dilbilgisi kelime yapısı ve cümle yapısı olarak iki ayrı bölümde incelenmiştir. Her iki bölüm de ayrı birer ilim sahasına konu olmuştur. Kelime yapısını inceleyen ilme *sarf*, cümle yapısını inceleyen ilme *nahiv* adı verilmiştir. Arapça *nahiv* ilmi konusunda yazılmış en temel eserlerden biri olan *Avâmil-i Atîk*, *el-Cürcânî* tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. Üzerine pek çok şerh yazılan bu hacmi küçük eser, nahiv ilminin en temel esaslarına işaret etmiştir. *El-Hâc Muhammed Emîn Efendi'nin*, bu esere yaptığı tercüme, emsallerinden farklı bir üslubla yazılmıştır. Sâde ve çekici ifâdelerle Arapça Dilbilgisi öğrenimine yeni başlayan öğrencilerin zevkle okuyabileceği ve kolaylıkla anlayabileceği ibâreler ihtivâ eden *Avâmil-i Atîk Tercümesi* el yazması hâlinde, El-Hâc Muhammed Emîn Efendi kütüphânesinde bulunmaktadır.

Avâmil, Arapça cümlelerde bulunan kelimelere etki edip sonlarını şekillendiren ve onlara değişik mânâlar veren, bir dizi isim fiil ve harflere verilen genel addır. Arapça cümleler, âmil, mâmul ve irab olmak üzere üç temel unsur vasıtası ile anlam kazanmaktadır. Nahiv ilminin inceleme sahası da bu üç temel unsurdur. Cürcânî'den sonra, İmam Birgivî'nin yine Arapça olarak kaleme aldığı aynı konuda yazılmış kitaba, *Avâmil-i Cedîd* adı verilmiştir. Büyük âlim, mütefekkir ve mutasavvıf *El-Hâc Muhammed Emîn Abdu'l-Hay İbn-i Abdu'l-Âlî Alî İbn-i Abdu'l-Velî İbrâhîm İbn-i Muhammed İbn-i Alî İbn-i Muhammed el-Hasenî et-Trabzonî'nin* Polathâne Sanka Medresesi'nde, mübtedîler için hazırlayıp öğrencilerine okuttuğu ve *Avâmil-i Atîk Tercümesi* olarak adlandırdığı eser, mükemmel bir ders kitabı mâhiyetindedir. Çalışmamızda orijinal tercüme metninde geçen Arapça ibâreler ve tercüme bölümleri transkripte edilmiştir. *El-Hâc Muhammed Emîn Efendi'nin*, Arapça Avâmil metnine ayrı bir kitap halinde yazmış olduğu Türkçe hâşiyeye de, konularına göre bölümlendirilerek çalışmamızda dipnotlar hâlinde verilmiştir.

Avâmil-i Atîk Tercümesi'nde, Arapça ibârelere mânâ verme kâbiliyyetini geliştirmek isteyen herkes için çok faydalı bir yol izleyen El-Hâc Muhammed Emîn Trabzonî'nin, Arapça Grameri ile ilgili yaptığı diğer tercümelerinde de bu metodu kullandığı görülür. Medâris-i Osmâniyye'de, Arapça ibârelere kırık mânâ vermek olarak adlandırılan bu metod, cümlelerin bütünlüğünü bozmadan kelimelerin tek tek anlamlarını ibâredeki yerine göre vermekte, yeni başlayanlar için tercüme yaparken karşılaşılabilecek muhtemel olan pek çok zorluğu gidermektedir. Arapça öğreniminde ihtisas kazanmış olanların dahî, hızlı bir şekilde metnin anlamına vakıf olmaları ve okuma esnasında akıcılığın bozulmaması için, ileri seviyede yazılmış şerhlerde de bu metodun kullanıldığı görülür. Gerek Arapça metinlerin Türkçe tercüme ve şerhlerinde ve gerekse yine Arapça olarak şerh edilmelerinde en çok uygulanan metod budur. El-Hâc Muhammed Emîn Trabzonî, tercümelerinde bu usulü kullanmış, ilâve olarak, kendi eğitici ve öğretici üslubunu tercümeye yansıtmıştır. Tercüme, klasik bir kitap olmaktan daha çok, ders esnasında, hocanın öğrencisine canlı hitap ve öğretim tarzını yansıtmaktadır. Bu anlamda, tercümeyi okuyan öğrenci, sanki hocasını karşısında imiş gibi hissetmekte bizzat onun huzurunda ve onun lisânından, ilim alıyormuş gibi bir atmosfere bürünmektedir. Bu üslûb, ses ve görüntü kayıt imkânlarının bulunmadığı veya çok az

bulunduğu zaman dilimlerinden sonraki nesillere, ilmi, sıcaklığını ve câzibesi ile canlı bir şekilde aktaracak mükemmel bir metod olarak karşımıza çıkmaktadır. *Avâmil-i Atik*'in pek çok yazma nüshası mevcuttur. Bu nüshalarda az da olsa, yer yer, aynı mânâ, farklı ibârelerle ifâde edilmiş ve aynı konuda farklı örnekler verilmiştir. Kitabın sonuna konulan, arapça metin de bu nüshalardan birisidir.

2. TRABZONLU EL-HÂC MUHAMMED EMÎN EFENDİ'NİN AVÂMİL-İ ATİK TERCÜMESİ METNİ

Avâmil-i Atik Tercümesi

Euzü billâhi mineşşeytânirracîm
Bismillâhirrahmânirrahîm

Allahu Teâlâ bizden sizden ve bütün mü'minlerden razı olsun. Amîn Yâ Rabbe'l-Âlemîn!

Bismillâhirrahmânirrahîm

El-Hamdü ben ibâdet ederim, kime? **lillâhi Rabbi'l-Âlemîn** Cenâb-ı Allah'a, öyle Allah ki, beni ve cemî-i mahlûkâtı yok iken var eden Cenâb-ı Hakk'a ibâdet ederim **ve's-Salâtü ve's-Selâmu** Allahu Teâlâ'nın rahmeti ve selâmı yâni dünyâ ve âhiretin selâmeti kim üzerine olsun **alâ seyyidînâ** yekûn mahlûkâtın eşrefi olan Seyyidînâ **Muhammedin** Sallallahu Aleyhi ve Sellem, yâni peygamber-i âhir zamân üzerine, Allahu Teâlâ'nın rahmeti her an her saat olsun ve her dakîka ziyâde olsun ilâ yevmi'l-Kıyâm **ve âlihî** dahî bundan murad, Hazret-i Alî Kerremellahu Vechehu ve Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyellahu Teâlâ anhâ ve Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin'dir, onların üzerine olsun, dahî, **ve sahbihî**, o Hazret-i Peygamber'i ve âlini seven ehıbbâ üzerine olsun **ecmeîn** onları sevenlerin cem'isi üzerine rahmet olsun ilâ yevmi'l-Kıyâm. Âmîn.¹

Ve ba'dü,² bundan sonra, **feinne'l-Avâmile** tahkîkan âmiller, nerede olucu? **Fi'n-Nahv** ilm-i nahivde, âmiller ne üzerine olucu? **Alâ mâ**, ol bir kelâm üzerine ki **ellefihu** bu kelâmı yazdı, kim? **Eş-şeyhu el-İmâmu** yâni hâce, kim o? **'Abdulkâhiri'bni 'Abdurrahmâni** hangi memleketli? **El-Cürcâniyyü Cürcân** memleketinden **rahmetullâhi** Teâlâ **aleyhi**, Allah'ın rahmeti, o'nun üzerine çok olsun. Bundan sonra, tahkîk, âmiller nedir? **Mî'etü âmilin**, yüz âmildir.³

¹ Hamd, kimin içindir? Allah içindir. Öyle Allah ki, o cümle âlemlerin rabbidir. Ve rahmet olsun ve selâmet olsun. Kim üzerine? Seyyidimiz üzerine, seyidimizden bedel, Muhammed Aleyhisselâm'ın ve evlâd u iyâlinin ve ashâbının, öyle âl ve ashab ki, cümlesinin üzerine. (*Hâşiye*)

² Ve bundan sonra, yani besmele, hamdele ve salvele zikir olup zikirden fariğ olduktan sonra. (*Hâşiye*)

³ Tahkîk, avâmil, nerede? Nahivde. Ne üzerinedir? Ol bir şey üzerinedir ki, te'lîf etti, neyi? O avâmili. Kim? Eş-Şeyh, öyle şeyh ki, el-İmâm, öyle imam ki, Abdurrahmân'ın oğlu Abdulkâhir. Nereye mensûb? Cürcân memleketine mensûb, yâni Cürcân memleketinden Abdurrahmân oğlu Abdulkâhir. Allahu Teâlâ'nın rahmeti olsun, kime? O musannif üzerine (olsun). (Nahivde âmiller), yüz âmil üzerinedir. (*Hâşiye*)

Ve hiye, bu âmilller nedir? **Tenkasimu**, münkasim olur nereye? **Îlâ kısmeyni**, ikiye ayrılır. **Lâfziyyetin**, birinci âmil, lâfziyyedir. **Ve Ma'neviyyetin**, ikinci âmil mâneviyyedir, gizlidir. **Fe'l-Lâfziyyetü**, âşikâr olan âmil, **minhâ**, o yüz âmilden, **tenkasimu ilâ kısmeyni**, bu da iki kısma ayrılır. **Semâiyyetin ve kıyâsiyyetin**, semâiyye ve kıyâsiyyedir. Semâiyye ki işitmektedir. Âmil-i kıyâsiyye ki misâlleddir. **Fe's-Semâiyyetü minhâ**, Âmil-i semâiyye kaçtır? **Ehadün ve tis'üne âmilen**, 91 âmildir. **Ve'l-kıyâsiyyetü minhâ**, Âmil-i kıyâsiyye, **seb'atü avâmilin**, yedi âmildir. **Ve'l-Me'neviyyetü minhâ**, âmil-i mânevi adedi, **adedâni**, iki adeddir. **Fe'l-Cümletü**, cümlesi, **mi'etü âmilin**, yüz eder.⁴

Ve's-Semâiyyetü, âmil-i semâiyye neden olucu? **Minhâ**, o âmil-i lâfziyyeden olucudur. **Tetenevve'u** nevilenir. Ne üzerine? **Ale's-Selâsete aşera nev'an**, 13 nev'i üzerine nevilenir.⁵

En-Nev'u, nev'i, öyle nev'i ki **el-Evvelü**, birinci nev'i, neden? **Min selâsete aşera nev'an**, 13 neviden, birinci nev'i nedir? **Hurûfun**, bir alay harflerdir ki **tecurre**, cer iderler, neyi? **El-İsme**, ismi cer ederler, öyle isim ki **el-Müfrede**, yâni tek ismi mecrûr kılar, **fekad**, hemen ancak. **Ve hiye**, bu hurûf-ı cer kaçtır? **Seb'ate aşera**, 17 dir. Ne yönünden 17 dir? **Harfen**, harf yönünden 17 dir.⁶

Ehadühâ, bu hurûf-i cerrin biri, **el-bâu**, bâdır. O bâ da bismillâhın bâsıdır. İşte o bâ hurûf-i cerdendir. **Ve lehâ**, o bâ için vardır, ne vardır? **Meânin**, mânâlar vardır. **El-Evvelü**, birinci mânâ, ne içindir? **Li'l-İlsâki**, yapışma içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Merartü bi-Zeydin**, ben uğradım. Kime? **Bi-Müellifin**, müellife uğradım. **Ey, ilteseka**, ulaştı, **mürûri**, benim gidişim, nereye? **Bi-mevzı'n**, ol bir yere ki, **yekrubu**, yakın olur, **minhu**, yâni o mevziden, kim? **Zeydün**, müellif. Müellif olan Zeyd, o mevziye yakın olur. Aranılan bâ harfidir.⁷ **Ve's-Sânî**, ikincisi, **li'l-İsti'âneti**, yardım dilemek içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Ketebtü**, ben yazdım ne ile? **Bi'l-Kalemi**, ey, **istuantü fi'l-Kitâbeti bi'l-Kalemi**, kalem yardımı ile yazdım. Burada ki bâ yardım hurûf-i cerridir. **Ve's-Sâlisü**, üçüncüsü, ne içindir? **Li'l-Musâhabeti**, beraberlik içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Harace Zeydün bi-'aşîratihi**, ey, **harace Zeydün bi suhbeti aşîratihi**, yâni, musannif, komşusu ile beraber muhabbet ederek çıktı demektir. **Ve'r-Râbi'u**, 4 üncüsü yâni 4 üncü âlâmeti, **li'l-Mukâbeleti**, yâni aynı aynıyla demektir, **Nehvu**, ne misilli?

⁴ Bu yüz âmil, iki kısma taksimlenir. Biri lâfzî olur. Diğerî mânevî olur. İmdi, lafzî olan, neden? Bu yüz âmilden, ikiye taksimlenir. Biri semâî olur ve diğer biri kıyâsî olur. İmdi, semâî, neden? Ol yüz âmilden. Birdir ve doksandır. Yâni, doksanbirdir. Ne yönünden? Âmil yönünden. Ve kıyâsî olan, neden? Yüz âmilden, nedir? Yedi âmildir. Ve mânevî olan, neden? Ol yüz bâbdan, nedir? İki şeydir. İmdi şu mezkûrâtın cümlesi nedir? Yüz âmildir. (Hâşiye)

⁵ İmdi, semâî, neden? Zikr olunan yüz bâbdan. Ne üzerine nevilenir? On üç nev'i üzerine. (Hâşiye)

⁶ Nev'i, öyle nev'i ki, evvelki nev'i, neden? On üç nev'idir. Nedir? Bir alay harflerdir ki, esre okuturlar, neyi? Bir ismi (ismin son harfini) hemen ancak. Ve bu bir ismi esre okutan harfler kaçtır? On yedidir. Ne yönünden? Harf yönünden. (Hâşiye)

⁷ İlsâk bâzan, hakîkî olur. *Emsektü bi Zeydin*, Zeydi tuttum, ona yapıştım. Vücûdundan, elinden veya elbisesinden tuttum. Bu hakîkî bir tutuş ve hakîkî bir yapışmadır. Bâzan da mecâzî ilsak olur. *Merartü bi Zeydin*, Zeyd'e uğradım. *Ey, elsaktü mürûri bi mekânin yukarribu min Zeydin*. Benim mürûrüm öyle bir mekâna ulaştı ki, Zeyd o mekâna yakındır. Mürûr, uğramak, geçip gitmek, geçmek, gitmek, geçiş, bir taraftan girip öteden çıkmak gibi anlamlar taşır.

Bi'tü, ben sattım, neyi? **Hâzâ**, şunu. Neyin mukabilinde? **Bi hâzâ**, şunun mukabilinde. **Ey, kabiltü hâzâ bi hâzâ**, mukâbil kıldım, neyi? Şunu, ne ile? Şununla. Yâni bir şeyi bir şeyle sattım demektir. **Ve'l-Hâmisü**, 5 incisi ne içindir? **Li't-Te'diyyeti**, yâni mefûl ister. **Nehvu**, ne misilli? **Zehebtü bi-Zeydin**, **ey, ezhebtü Zeyden**.⁸ Zeyd'i götürdüm, taşıdım. **Ve's-Sâdisü**, 6 ncısı, **li'z-Zarfiyyeti**, bir şeyin duhûlü içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Celestü**, ben oturdum, nerede? **Bi'l-mescidi**, mescidde. **Ey, celestü fi'l-Mescidi**. Mescidde oturdum. **Ve's-Sâbiu**, 7 ncısı **zâidetün**, **bâ**, zâiddir, **bâ** güzeldir. **Nehvu**, ne misilli? **Hel Zeydün bi-kâimin**, **Ey, hel Zeydün kâimun**? Musannif olan Zeyd, ayakta mıdır? **Ve kekavlihi Teâlâ**, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmında olduğu gibi. **Ve kefâ billâhi**, Cenâb-ı Hak kâfidir, **şehîden**, şâhid olarak. Yâni, **ey, kefellahu şehîden**, Cenâb-ı Hak kâfidir, şâhiddir sana, demektir. **Ve's-Sâminü**, 8 incisi, **li't-Tefdiyyeti**, **fidâ** içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Bi-ebî**, benim babam **ve ümmî**, benim anam, **ey fidâke ebî ve ümmî**, anam babam sana fedâ olsun demektir.⁹

Ve's-Sâni, **min**, ikinci harf-ı cer, *mindir*. **Ve lehâ**, o *min* için vardır, **me'ânin**, mânâlar vardır. **Eyzan**, evvelki gibi. **Ehadühâ**, o mânâların biri, ne içindir? **Li-ibtidâi'l-Gâyeti**, bizim murâdımızın ibtidâsı içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Sirtü**, ben yürüdüm, nereden, hangi memleketten? **Mine'l Basrati**, Basra şehri'nden gittim, nereye? **İle'l-Kûfeti**, İmam Alî'nin makâmına kavuştum. Her kim ki Kûfe şehrine dâhil oldu, selâmeti buldu. Nefs-i emmârenin memleketinden, Hazret-i Ali Kerremallahu vechehu ve radiyellahu anhu'nun memleketine gittim. **Ya'nî, ibtidâu seyrî mine'l-Basrati**, benim gitmemin, seyrimin başlangıcı, yâni nefsi emmâreden benim kurtulmam. **Ve yu'rafu** ve bilinir, bu *min* harfinin, gâyenin başlangıcı anlamına geldiği anlaşılır, ne ile? **Bi-sıhhati vez'ı (el-ibtidâi) fî mevz'ıhi**¹⁰ **Ve's-Sâni**, **min** kelimesinin ikinci mânâsı, **litebyîni'l-Cinsi**, cinsi beyân içindir. Ne gibi? **Kekavlihi Teâlâ**, Cenâb-ı Allah'ın kelâmında olduğu gibi. **Fectenibu'r-Ricse**, ictinâb ediniz, neden? Necisden. O necis olan şey nedendir, hangi cinstendir? **Mine'l-Evsâni**, putlardandır, **Ey, ellezî hüve'l-Evsâni**. **Hatemun**, yüzük, neden? **Min fizzati**n, gümüşten. **Ve yu'rafu bisıhhati vez'ı**

⁸ Buna, nakil *bâ* sı da derler. Bu *bâ* ile lâzım fiil, müteaddî hâle gelir. *Zehebtü bi Zeydin*. *Zehebe* fiili aslında lâzım fiildir. Mefûl almaz. Ancak, *Zehebtü bi zeydin* cümlesinde, *bi* sâyesinde, *zehebe* fiili, müteaddî hale gelip *Zeyd'i* mefûl almıştır. Bu cümle, *ezhebtü Zeyden*, *ezhebtühü* anlamındadır. Yâni, ben, Zeydi taşıdım, alıp götürdüm, sürükledim anlamındadır.

⁹ Bir tânesi, neden? Bu esre okutan harflerden (ismin sonunu esre okutan harflerden), nedir? *Bâdır*. Neden? Esre okutan harflerden. Ve *bâ* için vardır, ne vardır? Çok mânâlar vardır. Birincisi ne içindir? İlsâk içindir. Ne misilli? Ben uğradım, kime? Zeyd'e. Yâni uğramaklığımdaki ilsâk mânâsı ne iledir? Ol bir şeyin vez'ı iledir ki, yâni *ilsâk*ın sebebi, bunda benim mürûrumdur. Yakınlaşır, neden? Ondan, kim? Musannif Hazretleri yâni Zeyd. Ve ikincisi yâni ikinci mânâsı ne içindir? Yardım içindir. Ben yazdım. Ne ile? Kalem ile. Yâni, ben yardım buldum, nerede? Yazmakta, neden? Kaleminden. Ve üçüncüsü, yâni üçüncü mânâsı ne içindir? *Suhbet* içindir. Ne misilli? Çıktı, kim? Musannif Hazretleri, talebeleri ile. Yâni, Musannif Hazretleri talebeleri ile konuşarak, sohbet ederek çıktı. *Bânın* dördüncü mânâsı ne içindir? *Mukâbelet* içindir. Ne misilli? Sattım, neyi? Şunu, şunun mukâbilinde. Yâni, *mukâbele* kıldım, neyi? Şunu, ne ile? Şununla. Ve dahî, *bânın* beşinci mânâsı ne içindir? *Müteaddî* içindir. Ne misilli? Ben götürdüm, kimi? Zeyd'i. Yâni, ben, Musannif Hazretleri'ni götürdüm. *Bânın* altıncı mânâsı ne içindir? *Zarfiyyet* içindir. Ne misilli? Ben oturdum, nerede? Mescidde, mescidin içinde. *Bânın* yedinci mânâsı nedir? Zâiddir, yâni hiçbir mânâya gelmez. Ne misilli? Zeyd ayakta mıdır? Ve Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. Ve kâfidir, kim? Allahu Teâlâ, nede? Şâhidlikte. Ve *bânın* sekizinci mânâsı, *fidâ* içindir. Ne misilli? Fedâ olsun sana babam, anam. Yâni, fedâ olsun, kime? Sana. Kim? Benim babam ve dahî anam. (*Hâşiye*)

¹⁰ Eğer *min* yerine *ibtidâ* lafzının konulması, mânâ yönünden sıhhatli ise, *min* harfinin ibtidâu'l-Gâye için olduğu anlaşılır.

(**ellezî**) **mekânehu**.¹¹ *El-vesen* ol bir şeydir ki, cüssesi vardır. Odundan veyâhud taştan. *Senem* de ol bir şeydir ki cüssesi yoktur. **Ev** veya (şu misaldeki gibi). **Ve's-Sâlisü**, 3 üncüsü, ne içindir? **Li't-Teb'îz**, *ba'z* içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Şeribtü** ben içtim, neden? **Mine'n-Nehri**, yâni nehirden içtim. **Ey ba'zın nehri**, yâni nehrin bâzısından içtim. **Şeribtü**, ben içtim neden? **Mine'l-Mâi**, yâni sudan içtim. **Ey, ba'za'l-Mâi**, yâni suyun bir kısmından içtim. Daha, **ve ehaztü**, ben ahz eyledim, aldım. Neden? **Mine'd-Derâhimi**, paralardan aldım, **ey ba'za'd-Derâhimi**, bazı paralardan aldım. **Ve yu'rafu** bilinir, bu *min* harfinin, *teb'îz* anlamına geldiği anlaşılır, ne ile? **Bisihhati vez'ı (el-Ba'zı) mekânehu**.¹² **Ve'r-Râbiu**, *min* harf-ı cerrinin 4 üncü mânâsı, nerede olucu? **Bi ma'nâ fî**, fî mânâsında olucudur. **Kekavlihi Teâlâ**, Cenâb-ı Hakk'ın kavlinde olduğu gibi? **Îzâ nûdiye**, nida olunduğu vakitte, ne için? **Li's-Salâti** namaz için, **min yevmi'l-Cumu'ati**, **ey, yânî, fî yevmi'l-Cumu'ati**, Cum'a gününde, demektir. Cuma gününde, namaz için nidâ olunduğu vakitte, Allahın zikrine gel, nidâ olunduğu vakitte, *min yevmil cumû'ati*, Buradaki *min*, *fî* mânâsındadır. **Ve'l-Hâmisü zâidetün**, 5 inci mânâsı, bu *min* zâidedir. **Nehvu**, ne misilli? **Ma câenî** bana gelmedi, kim? **Min ehadîn**, bir kimse gelmedi. **Ey, mâ câenî ehadün**. **Ve yu'rafu**, bilinir, bunun zâide olması anlaşılır, ne ile? **Biennehâ**, o *min*, **lev üskıtat** düşse, sakıt olsa, **lem yuhalle'l-Mânâ el-Asliyyu**, cümledeki asıl mânâyı bir noksanlık gelmez.¹³

Ve's-Sâlisü, 3 üncü harf-ı cer nedir? **Îlâdır**. **Ve lehâ**, o *ilâ* için vardır, **ma'neyâni**, iki mânâ vardır. **Ehadühümâ**, o iki mânânın birisi ne içindir? **Li-intihâi'l-Ğâyeti**. **Nehvu**, ne misilli? **Sirtü mine'l-Basrati ile'l-Kûfeti**. Ben yürüdüm, nereye? **Île'l-Kûfeti**, yâni, İmam Ali'nin ahlâkına, İmam Ali'nin muhabbetine yürüdüm. **Ey, intihâu seyrî ile'l-Kûfeti** Yâni, benim seyrimin yürüyüşümün intihâsı, nereyedir? **Île'l-Kûfeti**, Kûfe şehridir. **Ve's-Sâni**, ikinci mânâ, yani *ilânın* ikinci mânâsı, **bi ma'nâ me'a**, me'a (ile) mânâsıdır. **Ve hüve kalilün**, *Îlâ* harf-ı cerrinin, *me'a* anlamında gelmesine az rastlanır. Ne gibi? **Kekavlihi Teâlâ**, Cenâb-ı Hakk'ın kavlinde olduğu gibi. **Ve yezidkum**, size ziyâde eder, **kuvveten**, yâni aşkullah muhabbetullah sizlere ziyâde eder, nereye? **Îlâ kuvvetikum**, **ey, me'a kuvvetikum**, sizin dininizi, mallarınızı, ömrünüzü ziyâde eder. Daha ne gibi? **Ve kavlihi Teâlâ** ve yine Cenâb-ı Hakk'ın şu kavli gibi. **Ve la te'külû emvâlehum**, yetimlerin malını yemeyin ve katmayın, nereye? **Îla emvâlikum**, sizin malınıza. **Ey, me'a emvâlikum**. Yâni, Sizin mallarınızla

¹¹ Eğer *min* yerine *ellezî* lafzının konulması, mânâ yönünden sıhhatli ise, *min* harfinin *tebyîn* için olduğu anlaşılır.

¹² Eğer *min* yerine *ba'z* lafzının konulması, mânâ yönünden sıhhatli ise, *min* harfinin *teb'iz* için olduğu anlaşılır.

¹³ Harfî cârdan ikincisi nedir? *Mindir*. Ve bu *min* için vardır, ne vardır? Birkaç mânâ vardır. Evvelki geçen *bâ* gibi. Bu *min* için olan mânâların bir tanesi, ne içindir? Bir gâyenin ibtidâsı içindir. Ne misilli? Ben gittim, neden? Basra'dan. Nereye? Kûfe'ye. Hazret-i Ali Kerremellahu Vechehu ve Radiyellehu Anhu Hazretleri'nin memleketine. Nereden? Nefs-i emmârenin memleketinden. Yânî, ibtidâsı, neyin? Yürümekliğimin ibtidâsı, neredendir? Basra memleketindendir. Ve *minin* ikinci mânâsı ne içindir? Bir cinsin beyânı içindir. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. İctinâb ediniz! Neden? Necisden. O necis nedir? Puttur. Yânî ol bir necis ki, o necis nedir, puttur (put cinsindendir). Yâhud, mühür, neden? Gümüştan. *Minin* üçüncü mânâsı ne içindir? *Ba'z* mânâsıdır. Ne misilli? Ben içtim, neden? Sudan. Yânî, suyun bâzısını. Ve aldım, neden? Dirhemlerden. Yânî, dirhemlerin bâzısını. *Minin* dördüncü mânâsı nedir? *Fî* mânâsıdır. Allahu Teâlânın kavlinde olduğu vakit. Ne için? Namaz için çağrıldığımız vakit, Cum'a gününde. *Minin* beşinci mânâsı nedir? Zâiddir. Ne misilli? Bana gelmedi, kim gelmedi? Hiç kimse. Yânî, bana hiçbir kimse gelmedi. *Minin* zâid olduğu nasıl anlaşılır? Tahkik bu *min*, eğer düşürülse, bir noksan gelmez, nereye? (Cümlemin) mânâ-yı asliyesine. (*Hâşiye*)

(karıştırmayın, sizin mallarınızla birlikte yemeyin). **Ve mâ eşbehe zâlike**, buna müşâbih anlamları olan başka âyât-i kerîmeler de vardır.¹⁴

Ve'r-Râbiu, 4 üncü *hurûf-i cer* fîdir **ve leha**, bu *fî* için vardır, **ma'neyânî** iki mânâ vardır. **Ehadühüma**, birinci mânâ ne içindir? **Li'z-Zarfiyyeti**, zarfiyyet içindir. **Ve hiye**, o zarfiyyet ne içindir? **Hulûlü's-Şey'i** bir şeyin dâhil olması içindir. Nereye? **Fî ğayrihi**, ğayrına, **hakîkaten ev mecâzen**, bu dâhil oluş ya hakîkatendir ya da mecâzendir, yâni rumûzdur. **Misâlû'l-Hakîkî**, hakîkate misal, **Nehvu**, ne misilli? **El-Mâlû**, para, nerededir? **Fî'l-Kîsi**, kesededir. **Ve'l-mau**, su, nerededir? **Fî'l-Kûzi**, güğümdedir. **Ve misâlû'l-Mecâzî** ve mecâza misâl, **Nehvu**, ne misilli? **Ennecâtü**, kurtulmak, dünyâda ve ahirette kurtulmak, nerededir? **Fî's-Sıdkı**, sadâkatte, doğruluktadır. **Kema**, nitekim **enne'l-Helâke**, helâklık nerede olur? **Fî'l-Kizbi**, yalancılıkta olur. **Ve's-Sânî**, *fînin* ikinci mânâsı, **bima'nâ alâ**, *alâ* mânâsıdır. **Ve hüve kalîlün**. Bu mânâyâ, yâni *fî'nin* *alâ* mânâsına gelmesine az rastlanır. Ne gibi? **Kekavlihi Teâlâ** Azze ve Celle. Cenâb-ı Hakk'ın şu kavli gibi. **Ve le usallibennekum**, ben sizi asarım, nereye? **Fî cüzü'i'n-Nahli**, hurmanın dalına asarım. **Ey, alâ cüzü'in-Nahli**.¹⁵

Ve'l-Hamisü, 5 inci *hurûf-ı cer*, **el-Lâmu**, *lâmdır*. **Ve lehâ**, bu *lâm* için vardır. **Me'anin**, mânâlar vardır. **Ehadüha**, bir tanesi ne içindir? **Li't-Temlîki**, bir şeye sâhip olmak içindir. *Bu, ona aittir* demektir. **Nehvu**, ne misilli? **El-Mâlû**, maldan kasıd, ilimdir. Kim içindir? **LiZeydin**, musannif olan Zeyd içindir. **Ve's-Sâni**, *lâmın* ikinci mânâsı ne içindir? **Li't-Tahsîs**, tahsîs içindir. **Nehvu**, ne misilli? **El-Cüllü**, Çül, semer, neye mahsustur? **Li'l-Feresi**, ata mahsustur. **Ve's-Sâlisü**, *lâmın* 3. mânâsı ne içindir? **Li't-Te'lîli**, illiyet içindir. Ne gibi? **Darabtü**, ben vurdum, kimi? **Tâliben**, talebeyi, ne için? **Li't-Te'tîbi**, edeblendirmek için. **Ve'r-Rabiu**, *Lâmın* 4 üncü mânâsı, **bima'nâ an**, *an* mânâsıdır. Ne vakitte? **İzâ üsti'mile**, kullanıldığı vakitte, ne ile? **Me'al kavli**, söz ile kullanıldığı vakitte, *an* mânâsıdır. **Kekavlihi Teâlâ** Azze ve Celle, Allahu Teâlâ'nın kelâmında olduğu gibi. **Kale'l-Lezîne keferû**, kâfirler söyledikleri zaman, **li'l-Lezîne âmenû**, ey, yâni, **ani'l-Lezîne âmenû**. **Ve'l-Hâmisü**, *lâmın* 5 inci mânâsı, **zâidetün**, **kekavlihi Teâlâ**, Cenâb-ı Hakk'ın kavlinde olduğu gibi, **redife lekum**, ey, **redifekum** mânâsıdır, *lâmsız* olarak. **Ve's-Sâdisü**, *lâmın* 6 ncı mânâsı, **bima'nâ ba'de**, *ba'de* mânâsıdır, ne gibi? **Kekavlihi Teâlâ**, Cenâb-ı Hakk'ın kavlinde olduğu gibi, **ekimi's-Salâte lidulûkî's-Şemsi**, ey, **ba'de dülûkî's-Şemsi**, güneşin zevâlinde sonra namaz kılın demektir. **Ve's-Sâbiu**, *lâmın* 6 nci mânâsı, **bima'nâ ğayri**, *ğayr*

¹⁴ Ve dahî harf-ı cârrın üçüncüsü nedir? *Îlâdır*. Ve bu *ilâ* için vardır, ne vardır? İki mânâ vardır. Birincisi, neyin? Bu iki mânânın. Ne içindir? Gâyenin nihâyeti içindir. Ne misilli? Ben gittim, nereye? Kûfe'ye. Yâni, nihâyeti, neyin? Benim gitmekliğimin, nereye? Kûfe'ye kadardır. *Îlânın* ikinci (mânâsı), ne mânâsıdır? *Me'a* mânâsıdır. Ve bu *me'a* mânâsına olmaklığı, nedir? Azdır. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. Ziyâde kılındı, kuvvetiniz, kuvvetinizle. Yâni, *mea kuvvetiküm* demektir. Ve Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. *Yemeyiniz onların mallarını, mallarınızla. Yâni mallarınızla beraber*. Ve buna benzeyenler gibi. (*Hâşiye*)

¹⁵ Harf-ı cerrin dördüncüsü nedir? *Fîdir*. Ve bu *fî* için vardır, ne vardır? İki mânâ vardır. Bir tanesi, neyin? Bu iki mânânın, zarfiyyet içindir. Ve bu zarfiyyet (duhûl) için olan mânâ, nedir? Duhûlûdür, bir şey'in, nereye? Ğayrısının içerisine. Yâ hakîkaten olur, yâhud mecâzen olur. *Misâlû'l-Hakîkati*, ne misilli? Mal nerededir? Kesededir. Ve su, nerededir? Cömlektedir. Ve *misâlû'l-Mecâzi*, ne misilli? *Necât* yâni selâmet, inanmak ve itikad etmektedir. Ne gibi? Tahkîk, *helâk* olmak olduğu gibi, inanmayıp âyeti yalanlamakta. Ve dahî, *fînin* ikinci mânâsı, ne mânâsıdır? *Alâ* mânâsıdır. Bu *alâ* mânâsına olması, bazı yerde yâni az olarak geldi. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. *Elbette asarım sizi? Ne üzerine? Hurma dallarına*. Yâni, *alâ cüzü'in-Nahli* demektir. (*Hâşiye*)

mânâsıdır. **Kekavlihi Teâlâ**, Cenâb-ı Zü'l-Celâl'in kavlinde olduğu gibi. **Lâ yücellihâ livaktihâ**, ey, ğayra vaktihâ demektir.¹⁶

Ve's-Sâdisü, 6 ncı hurûf-i cer nedir? **Rubbe**, rubbedir. **Ve hiye Li't-Teklîl**, bu *rubbe*, teklîl (azlık) içindir. **Ve lehâ**, bu *rubbe* için vardır, **sadru'l-Kelâmi**, sözün başında olmak vardır. **Ve tehtessu**, has kılınır ne ile? **bi ismi nekre'tin**, ism-i nekre ile muhtes kılınır. Öyle nekre ki **mevsûfetin**, mevsuf bir nekre isim ile muhtes kılınır. **Nehvu**, ne misilli? **Rubbe racûlin kerîmin**, kerem sâhibi bazı insanlara, **lekıytühu**, mülâki oldum.¹⁷

Ve's-Sâbiu, hurûf-i cerrin 7 ncisi **alâ**, *alâ* kelimesidir. **Ve hiye**, *alâ* ne içindir? **Li'l-İsti'lâi**, dâima yükseklik içindir. Ne yönünden? **Hakîkaten ev mecâzen**, hakikat veya mecâz olarak. **Misâlü'l-Hakîkî**, hakîkate misal, **Nehvu**, ne misilli? **Zeydün ale's-Sathı** yani Musannif-i kitap daima yüksektir, yüksek bir mertebe üzerindedir. **Misâlü'l-Mecâz**, mecâza misâl, yâni rumûza misâl, **ve aleyhi**, o'nun üzerine vardır, ne? **Deynün**, borç vardır. Yâni dîn borcu vardır.¹⁸

Ve's-Sâminü, hurûf-i cerrin 8 incisi, **andır**. **Ve hiye**, bu *an*, **li'l-Bu'di**, uzaklık içindir. Daha, **ve'l-Mücâvezeti**, mücâvezet içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Rameytü**, ben attım, neyi? **Es-Sehme**, oku. Neden? **Ani'l-Kavsi**, yaydan. **Ey**, **tecâveze's-Sehmu**, ok tecâvüz eyledi, **ani'l-Kavsi**, yaydan. Yâni ok yaydan ayrılıp uzaklaştı. **Ve eyzan**, evvelki gibi, **izâ kulte**, sen söylediğin vakitte, ne? **Beleğanî**, bana bâliğ oldu, işittim, nereden? **An Zeydin**, Musannifin kitabından işittim. Ne? **Hadîsün**, kelâm işittim, Allah kelâmını işittim. **Fe ma'nâhu**, bunun mânâsı nedir? **Tecâveze**, tecâvüz eyledi, **ileyye**, bana geçti, **anhu**, ondan yâni Musannif olan Zeyd'den, **hadîsün**, ilim. Musannifin kitabından işittiğim hadis, bana tesir eyledi. O, Allah'ın kelâmı, şeytanı benden uzaklaştırdı.¹⁹

¹⁶ Harf-ı cerrin beşincisi nedir? *El-Lâmu*, *lâmdır*. Bu *lâm* için vardır, ne vardır? Birkaç mânâ vardır. Bu mânâların biri ne içindir? Bir şeye sâhip olmak içindir. Ne misilli? Mal kimindir? Zeyd Hazretleri'nindir. Yâni malın mâliki Zeyd'dir. İkinci mânâsı ne içindir? Husûsiyyet içindir. Ne misilli? *Cûl* neye mahsustur? Ata mahsustur. Üçüncü mânâsı ne içindir? İllet içindir. Ne misilli? Ben dövdüm, kimi? Talebeyi. Ne için? Edeblenmesi için. Dördüncü mânâsı, ne mânâsınadır? *An* mânâsınadır. Ne vakitte? İstimal olduğu vakitte, ne ile? Konuşmakla, yâni, konuşmakla istimalinde. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. Söyledi, şol kimseler ki onlar kâfir oldular, (mü'minlerden bahsederek, onları kastederek) söylediler. Beşinci mânâsı, nedir? Zâiddir. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. *Arkanıza takılmıştır*. Yâni, *redifekum*. Altıncı mânâsı, ne mânâsınadır? *Ba'de* mânâsınadır. Yâni, *sonra* mânâsınadır. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. Kıl, neyi? Namazı, neden sonra? Güneşin zevâlinde sonra. Yâni, *ba'de tulûki's-Şemsi* demektir. Yedincisi, ne mânâsınadır? *Gayri* mânâsınadır. Allahu Teâlâ'nın *Lâ yücellihâ livaktihâ* kavlindeki gibi.

¹⁷ Harf-ı cârrın altıncısı nedir? *Rubbedir*. Bu *rubbe* ne içindir? Azlık içindir. Bu *rubbe* için vardır, ne vardır? Kelâmın evveli, yâni kelâmın evvelinde olur. Ve muhtastır, nereye? İsm-i nekre, öyle ism-i nekre ki, vasf olunmuş. Ne misilli? Kerem sâhibi bazı racûle mülâki oldum. (*Hâşiye*)

¹⁸ Harf-ı cârrın yedincisi nedir? *Alâdır*. Bu *alâ* ne içindir? Yükseklik içindir. Hakîkaten olur yâhud mecâzen olur. Misâli, neyin? Hakîkiyyenin. Ne misilli? Musannif Hazretleri, ne üzerindedir? Yüksek bir mertebe üzerindedir. Ve mecâza misâl, Ne misilli? Deyn, onun üzerinedir, yâni borç. (*Hâşiye*)

¹⁹ Harf-ı cârrın sekizincisi nedir? *Andır*. Bu *an* ne içindir? Bir şeyi tecâvüz içindir. Misâli: ben attım, neyi? Oku. Neden? Yaydan. Yâni, tecâvüz eyledi, ne? Ok. Neden? Yaydan. Yâni, ayrıldı ve ıraklaştı. Söylediğin vakit, Bana erişti, kimden? Zeyd'den, ne erişti? Hadîs, bir söz yâni ilim. Bunun mânâsı nedir? Tecâvüz eyledi, nereye? Bana, neden? Ondan yâni Zeyd'den. Ne? İlim. (*Hâşiye*)

Ve't-Tâsiu, hurûf-i cerrin 9 uncusu nedir? **El-Kâfu**, *kâftur*. **Ve lehâ**, o kâf için vardır, **ma'neyâni**, iki mânâ vardır. **Ehadühümâ**, birincisi, **li't-Teşbîh**, teşbîh içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Zeydün ke'l-Esedi**, *Musannif ke'l-Esedi, musannif arslan gibidir*. **Teşbîhen mecâziyyen**, mecâzî bir benzetme olarak, **li şecâatihi**, musannifin şecâati sebebiyle, **lâ hakîkiyyen**, musannif, hakîkatte aslan değildir. **Ve's-Sâni**, ikinci mânâ, **zaidetün**, *kâf* zaidir. **Ke kavlihi Teâlâ**, Cenâb-ı Hakk'ın kavlinde olduğu gibi, **Leyse kemislihi şey'ün**, *leyse* olmadı, *kemislihi*, Cenâb-ı Hakk'a misâl olmadı, ne? Hiçbir şey ona benzer olmadı. **Ey, leyse mislehu şey'ün**.²⁰

Ve'l-Âşiru, hurûf-i cerrin 10 uncusu, **müzdür**? **Ve'l-Hâdi Aşera**, huruf-i cerrin 11 incisi, **münzûdür**. **Ve hümâ**, *müz* ile *münzü* ne içindir? **Liibtidâi'l-Ġâye**, yâni gâyenin başlangıcı içindir, nerede? **Fi'z-Zemâni'l-Mâzi**, geçmişte. **Nehvu**, ne misilli? **Mâ raeytühü**, görmedim, o musannifi görmedim. Benim musannifi görmemekliğimin ibtidâsı nerededir? **Müz ve münzü**, zaman demektir, **yevmi'l-Cumu'ati**, *ey, ibtidâu adem-i ru'yetî müz ve münzü yevmi'l-Cumu'ati*. Cuma gününden beri musannifi görmedim. Aradığımız mânâ, *müz* ile *münzü*dür.²¹

Ve's-Sâni Aşera, hurûf-i cerrin 12 ncisi, **hattâ** kelimesidir. **Ve lehâ**, bu *hattâ* için vardır. **Ma'neyâni**, iki mânâ vardır. **Ehadühümâ li intihâi'l-Ġayeti**, birisi, gâyenin intihâsı içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Ekeltü**, ben ekl eyledim, neyi? **Semekete**, balığı yedim. Nereye kadar? **Hattâ re'sihâ**, başına kadar. **Ey, intihâu eklî ilâ re'sihâ**. Yâni, ekl edişim, balığın başına intikâl etti. Bundan murad ilmi ibtidâdan nihâyetine kadar okudum demektir. **Ve's-Sâni**, ikinci mânâ, **bima'nâ me'a**, *me'a* mânâsınadır. **Ve hüve**, Bu *hattânın me'a* mânâsına olması **kesîrun**, çoktur, **nehvu**, ne gibi? **Câeni**, bana geldi, kim? **El-Huccâcu**, hacılar geldi. **Hatte'l-Müş'âti**, *ey, me'a'l-Müş'âti*, yâni yürüyerek geldiler. Tâki yürüyerek, yürüyücü oldukları halde, yürümekle bana geldiler.²²

Ve's-Sâlise Aşera, huruf-i cerrin 16 ncısı nedir? **Vavu'l-Kasemi**, kasem *vâvıdır*. Yâni, yemin cümlesindeki *vav*dır, **Nehvu**, ne misilli? **Ve'llahi**, Allah'a yemin, kasem ederim ki **leef'alenne kezâ**, ben bunu yaparım, ben okuyacağım, ben okumamazlık etmem. **Ve'r-Râbi'a Aşere**, hurûf-i cerrin 14 üncüsü, **bâu'l-Kasemi**, o da, yemin *bâsıdır*. **Nehvu**, ne misilli? **Bi'llahi lâ ef'alenne kezâ**, *billâhi* bunu yapmam. Hocama karşı gelmem. Daha.

²⁰ Harf-ı cârrın dokuzuncusu nedir? Kâfdır. *Ve kâf* için vardır, ne vardır? İki mânâ vardır. Bu iki mânânın birisi ne içindir? Benzemek içindir. Ne misilli? Musannif Hazretleri ne gibidir? Arslan gibidir. Bu teşbîh nedir? Mecâzîdir. Ne için? Musannif Hazretleri'nin kuvveti için. Hakîki değildir. Yâni (Zeyd) aslan cinsinden değildir. *Ve kâfın* ikinci mânâsı zâiddir, nerede? Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. Olmaz, mislinde, kimin? O'nun yâni Allahu Teâlâ'nın. Ne? Hiçbir şey. Yâni, o'nun mislinde bir şey olmaz, yâni Cenâb-ı Bâri, azâmet ve kibriyâ sâhibidir. O'nun mislinde hiçbir şey olmaz. (*Hâşiye*)

²¹ Harf-ı cârrın onuncusu nedir? *Müz*dür. *Ve onbirincisi* nedir? *Münzü*dür. Bu *müz* ve *münzü* ne içindir? Bir gâyenin evveli içindir, Nerede? Geçmiş zamanda. Ne misilli? Ben, onu görmedim, cum'a gününden beri. Yâni, ibtidâsı, neyin? Görmemekliğimin ibtidâsı, ne zamandan beridir? Cum'a gününden beridir. (*Hâşiye*)

²² Harf-ı cârrın onikincisi nedir? *Hattâ*dır. Bu *hattâ* için vardır, ne vardır? İki mânâ vardır. Bir tânesi, neyin? O iki mânânın, ne içindir? Bir gâyenin nihâyeti içindir. Ne misilli? Ben yedim, neyi? Balığı. Tâ ki, başını da yedim. Yâni, yemekliğimin nihâyeti nereye kadardır? Balığın başına kadardır, demektir. *Hattânın* ikinci mânâsı nedir? *Me'a* mânâsınadır. *Ve bu me'a* mânâsına olması, nedir? Çoktur, yâni çok yerde vâki olur. Ne misilli? Bana geldi, kim? Hacılar, tâki, yürüyerek, yâni yürüyücü oldukları halde. Yâni, yürümekle, bana geldiler. (*Hâşiye*)

Tâu'l Kasemi, yemin *tâsıdır*. **Te'llahi lâ ef'alenne kezâ**, ben yemin ederim ki hocamın emrinden dışarı çıkmayacağım.²³ **Ve'l-Hâmise Aşera**, hurûf-i cerrin 15 incisi, **hâşâ**, *hâşâdır*. **Ve's-Sâdise Aşera**, hurûf-i cerrin 16 ncısı, **adâ**, *adâdır*. **Ve's-Sâbi'a Aşera**, hurûf-i cerrin 17 ncisi **Halâ**, *halâdır*. **Ve hiye** bu üç harf, *yânî hâşâ, adâ, halâ* harfleri ne içindir? **Li'l-İstisnâi**, istisnâ içindir. **Ve ma'ne'l-İstisnâi**, istisnânın mânâsı, **hüve**, **ihracü's-Şey'i** bir şeyi çıkarmaktır, **ammâ**, ol bir şeyden ki **dehale fihi**, o şey içine dâhildir **el-Evvelü**, evvelkisi. **Nehvu**, ne misilli? **Câenî**, bana geldi, kim? **el-Kavmu**, bir kavim, **hâşâ**, gelmedi, kim? **Zeydin**, Hâce Efendi olan Zeyd. Daha **ve adâ Zeydin ve halâ Zeydin**.²⁴

E'n-Nev'u, nevi, öyle nevi ki. **Es-Sânî, min selâsete aşera nev'an**, 13 neviden, ikinci nevi, nedir? **hurûfun** bir alay harflerdir ki **tensibu'l-İsme**, ismi nasb ider ve **terfeu'l-Habera**, haberi ref eder. **Ve hiye** bu *nev'u's-Sâni* nedir **sittetü ehrufin**, 6 harftir. **İnne ve enne** dir ve **hüma** bu *inne ve enne* ne içindir? **Li't-Tehkîk**, muhakkak, hakikat içindir. **Nehvu**, ne misilli? **İnne Zeyden**, Musannif-i kitap nedir **kâimun**, gece sabaha kadar ayaktadır. **Ve beleşani** bana bâliğ oldu, **enne Zeyden** tehkîkan Musannif-i kitap, **zâhibun**, derecesi yükseğe gider. **Ve keenne**, 3 üncüsü *keenne* dir, ne için? **Li't-Teşbîh**, müşâbehet içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Keenne Zeyden**, Musannif-i kitap ne gibidir? **El-Esedü** arslan gibidir, **teşbîhen mecâziyyen**, mecâzî bir teşbîh olarak. **Ve'r-Râbi'u**, 4 üncüsü **lâkinne** dir. Ne içindir? **Li'l-İstitrâki**, istidrâk içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Ma câeni** bana gelmedi kim **Amrun**, Amr bana gelmedi. **Lâkinne**, o kadar ki, **Zeyden**, **Müellif hâzirun**, müellif hazırdir. **El-İstidrâkü**, **Hüve**, o *istidrâk*, **en yetevesseta tevessut** etmektir, nerede? **Beyne kelameyni**, iki kelim beyinde, öyle kelim ki, **müteğayireyni**, birbirinden ayrıdır. Ne ile müteğayirdirler? **Bi'n-Nefyi ve'l-İsbâti**, yoklukla ve varlıkla. **Ve'l-Hâmisü leyte** 5 incisi, *leyte*dir. Bu *leyte* ne içindir? **Li't-Temennî**, *temenni* içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Leyte**, ne olaydı, **Zeyden**, Musannif, **muntalikun**, saat be saat derecesi ulyâya gideydi. **Ve ma'ne't-Temenî**, *temenninin* manası nedir? **Talebi husulî's-Şey'i**, bir şeyin husûlünün talebi içindir. **Sevaun**, müsâvidir, **kâne**, o şey olsun, *husûlû zalike şey'i*, ne olsun? **Mümkinen**, mümkün ev yahud **mümteni'an**, mümteni olsun. **Fe'l-Mümkinü**, mümkün nedir? **Nehvu**, ne misilli? **Leyte** ne olaydı, **zeyden** musannif **kâidun**, oturmakta olduğu halde ben göreydim. **Ve'l-Mümteni'u**, mümteni nedir? **Leyte Zeyden**, Musannif olaydı **tâirun**, uçucu olaydı ben de onunla olaydım. *Feinnehu* bu uçmak, *tâirun* yoktur, *bihasebi'l-Âdet*. Âdet hasebiyle *mümteni'un*, mümtenîdir. **Ve** 6 ncısı **lealle**dir. Bu *lealle* ne içindir? **Li't-Tereccî**, talep içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Lealle Zeyden kâimun**, *lealle* umulur ki **Zeyden**, Musannif **kâimun** ayaktadır. Ve yâhud ayakta olaydı. **Ve't-Tereccî**, ne demektir? **Yeste'milü** istimâl olunur, nerede? **Fi'l-Mümkini**, mümkünde istimâl olunur, **fekad**, heman ancak. **Kekavlihi Teâlâ** Cenab-ı Hakk'ın emrinde olduğu gibi, **lealle'llahu** umulur ki Cenâb-ı Allah ne eder? **yuhdisü**, ihdâs eder, neyi? **Ba'de zâlike emran**, bir emir buyurur. **Ve kekavlihi Teâlâ**, olduğu gibi ki **lealle's-Sâate**, kıyamet, ölüm,

²³ Harf-ı cârrın on üçüncüsü nedir? Yemin *vâvıdır*. Ne misilli? Allahu Teâlâ'ya yemin olsun ki elbette ben böyle yaparım. Harf-ı cârrın on dördüncüsü nedir? Yemin *bâsıdır*. Ne misilli? Allahu Teâlâ'ya yemin olsun ki elbette ben böyle yapmam. Ve yemin *tâsıdır*. Allahu Teâlâ'ya yemin olsun ki, ben böyle işlemem. (*Hâşiyeye*)

²⁴ Harf-ı cârrın on beşincisi nedir? *Hâşâdır*. Harf-ı cârrın on altıncısı nedir? *Adâdır*. Harf-ı cârrın on yedincisi nedir? *Halâdır*. Bu üç harf ne içindir? Bir şeyi bir şeyden ayırmak içindir. İstisnânın mânâsı, bu istisnâ nedir? Bir şeyi çıkarmaktır, ol bir şeyden ki, dâhil oldu, neye? Onun içine, ne dâhil oldu? Evvelkisi, *yânî*, bir şeyin içine evvelkisi dâhil olup ondan çıkmasıdır. Ne misilli? Bana geldi, kim? Bir kavim. Lâkin Musannif olan Zeyd gelmedi. (*Hâşiyeye*); Şu örnekler de verilebilir. *Mâ câ'eni'l-Kavmu hâşâ Zeyden. Mâ câ'eni'l-Kavmu halâ Zeyden. Mâ câ'eni'l-Kavmu adâ Zeyden.* Kavim bana gelmedi, sadece Zeyd geldi.

ecel nedir? **Karîbun**, yakındır ve **innemâ** heman ancak, **sümmiyet**, isim verdiler neye? **Hâzihi'Hurûfu**, hâ bu harflere isim verdiler ne isim verdiler? **El-Hurûfe el-Müşebbehete**, neye müşâbihdir? **Bi'l-Fi'li**, fiile müşâbih ismini verdiler, ne için? **Likevnihâ**, hâ bu harfler olduğundan için, **alâ selâseti ehrufin fesâ'idin**, üç harf yâ da üçten ziyâde. Daha ve **fethi evâhirihâ**, âhirleri meftuh olduğundan için, **kemâ fütîha âhiru'l-Fi'li**. Daha ve **vucûdi ma'ne'l-fi'li**, fi'lin âhirleri meftuh olduğu için, nerede? **Fi külli vâhidin minhâ** her birerlerinde, ne gibi? **Ve Kemâ** nitekim **enne'l-Fi'le**, tahkîkan bir fiil, nedir? **Yerfeu**, ref eder fâil alır ve **yensibu**, mensûb kılar mefûl alır. **Fe kezâlike**, hâ bu fiiller gibi, **hiye**, bu harfler de, **terfe'u**, ref eder ve **tensibu**, mensûb kılar, ne için? **Limüşâbehetihâ**, bu harfler benzediğinden için, neye **el-fi'le**, fiile benzediğinden için, nerede? **Min hâzihi'l-Vücûhi**, hâ bu vecihlerde, benzediği için.²⁵

E'n-Nev'u, nevi, öyle nevi ki **es-Sâlisü** 3. üncü nevi, neden? **Min selâsete aşera nev'an**, 13 neviden 3 üncü nevi, nedir? **Harfâni** iki harftir öyle harfân ki **terfeâni** ref eder neyi? **El-İsme**, ismi ref eder ve **tensibâni** dahî, nasb eder neyi? **El-Habera**, haberi nasb eder. **Ve hümâ** bu iki harf nedir? **Mâ** ve **lâdır**. Ve bu **mâ** ile **lâ**, **el-Müşebbehâtâni** benzerler, neye? **Bi leyse**, *leyseye* benzerler. **Nehvu**, ne misilli? **Mâ zeydün**, *Musannifun*, Musannif olmadı, **kâimen**, ayakta olmadı. Yani, ders okutuyor, ayakta değildir. **Ve lâ racülün hâzıran** ve **racül** olmadı, ne olmadı? **Hâzır** olmadı. **Ve müşâbehetü mâ**, *mâ* harfinin benzemesi, neye? **Bi Leyse**, *leyseye* benzediğinden için, ne için? **Min haysü** şol bir hasysiyet için ki, **enne mâ**, *lafz-ı mâ*, ne içindir? **Li'n-Nefyi**, nefy içindir ve **nefyi'l-Hâl**, hâli nefiy içindir. **Ve'd-Duhûlü ale'meârifî**, meâ'rif üzerine dâhil olur ve **n-Nekirat**, nekreler üzerine dâhil olur ve **l-Mübtedâ**, mübtedâ üzerine dâhil olur ve **l-Haber**, haber üzerine dâhil olur ve **duhûlü'l-Bâi**, *bâ* nın dâhil olması, **alâ haberihâ**, onun haberine, **kemâ**, nitekim, **enne leyse**, *leyse* kelimesi, **kezâlik** bu şey misillidir. Daha ve **müşâbehetü lâ**, *lânın* müşâbeheti, neye benzer? **Bileyse**, *leyseye* benzer. Bu *lâ* ne ile? Şol bir haysiyetle ki, **enne** tahkîkan **lâ**, **hiye lâ** lafzı, ne içindir? **Li'n-Nefyi**, nefy içindir ve **duhûlü ale'n-Nekirâti**, nekreler üzerine dâhil içindir ve **l-Mübtedei ve'l-Haberi**, mübtedâ ile haber üzerine *lâ* dâhil olduğundan için, **Nehvu**, ne misilli? **Lâ racüle fi'd-Dâri**, *Racül* evde olmadı. **Dûne nefyi'l-Hâl**, nefy-i hâl dışında. **Ve izâ teşâbehâ**, bu *mâ* ve *lâ* müşâbih olduğu halde, **bihâze'l-Vücûh**, hâ bu vecihlere, **amelen**, *mâ*

²⁵ Nev'i, öyle nev'i ki, ikinci nev'i, neden? On üç nev'idin, nedir? Bir alay harflerdir ki, üstün okuturlar, neyi? Bir ismin son harfini ve ötre okuturlar, neyi? Bir haberin son harfini. Yâni, ismini nasb eder, haberini ref eder. Ve bu harfler kaçtır? Altı harftir. *İnne* ve *enne* dir. Bu *inne* ile *enne* ne içindir? Tahkîk içindir. Ne misilli? Muhakkak Zeyd nedir? Ayaktadır. Ve bana bâliğ oldu, tahkîk, Zeyd gidicidir. Ve biri dahî *keen* nedir. Ne içindir? Benzetmek içindir. Ne misilli? Gûyâ Musannif Hazretleri, ne gibidir? Arslan gibidir. Ve biri *lâkin* nedir. Ne içindir? İstidrâk içindir. Ne misilli? Bana gelmedi, kim? Talebe. *Lâkin*, Musannif Hazretleri, nedir? Hâzırdır. *İstidrâk*, bu *istidrâk* nedir? Tevassut eder, nerede? İki kelamın beyninde, öyle kelam ki, birbirleri ile müteğayirdirler, nefy ile, dahî isbât ile. Ve dahî biri *leyte*dir. Ne için? Yalvarmak ve talep etmek içindir, bir şeyi. Ne misilli? Ne olaydı, Zeyd gidici olaydı. *Temennâ*nin manası nedir? Taleptir, neyi? Bir şeyin husûle gelmesini. Beraber oldu, ne beraber oldu? Yapılması mümkün olan yâhud, yapılması mümkün olmayan bir şeyi talep. Yapılması mümkün olan şeyi talep, Ne misilli? Ne olaydı, Zeyd oturaydı. Yapılması mümkün olmayan bir şeyi talep, Ne misilli? Ne olaydı ki, Zeyd uça idi. Ve dahî biri *lealle*dir. Ne için? *Ricâ* içindir. Ne misilli? İhtimâl olur ki, Musannif Hazretleri ayaktadır. Harf-i terecci nedir? İstimâl olur, nerede? Yapılması mümkün olan şeyde, hemen ancak. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. Umulur ki Allahu Teâlâ, ihdâs eder, Neden sonra? İşbundan sonra, neyi? Emri. Yâhud, Allahu Teâlâ'nın kavli gibi, ihtimâl olur ki, kıyâmet yakındır. Ve hemen ancak, isim verdiler, neye? İşbu harflere, ne isim verdiler? Fiile müşâbih olan harfler, yâni, fiile müşâbehetleri olduğundan için, ne olduğundan için? Üç harf, yâhud üç harften ziyâde olduğundan için. Yâhud üstün olduğu için, nerede? Kelimenin âhirinde. Üstün olduğu gibi, nerede? Fiilin âhirinde. Ve dahî, vücûda gelir, nerede? Bu harflerde, ne vücûda gelir? Ma'nâ-yı fiil, yâni, bunlardan fiil mânâsı vücûda gelir, nerede? Her birerlerinde, neden? Bu harflerden, ne gibi? Şunun gibi. Tahkîk fiil nedir? Ref eder ve nasb eder. İşbunun gibi, bu harfler dahî, ref eder ve nasb ederler. Fiilin bunlara müşâbeheti ne içindir? İşbu yüzdendir. (*Hâşiye*)

ile *lâ*, amel eder, nasıl amel eder? **Amele leyse**, leysenin ameli gibi amel ederler. Nerede? **Fî ref'il-İsmi**, ismi ref eder ve **nasbi'l-Haberi**, haberi mensub kılar. **Ve me'llahu biğâfilin**, gibi.²⁶

E'n-Nev'u, nevi, öyle nevi ki **e'r-Râbiu**, 4 üncü nevi, neden **min selâsete aşera nev'an**, 13 neviden, 4 üncü nevi, **hurûfun**, bir alay harflerdir. Öyle harfler ki, **tensibu**, nasb eder, neyi? **El-İsme'l-Müfrede**, tek ismi, mensub kılar, **fekad**, hemen ancak **ve hiye** bu hurûf, nedir? **Seb'ate ehrufin fekad**, sâdece 7 harftir. **Ehadühâ**, bir tanesi, nedir? **El-Vâvu**, vavdır. Ne mânâsınadır? **Bima'nâ me'a**, mânâsınadır. **Nehvu**, ne misilli? **İstevâ**, beraber oldu, ne? **El-Mâ'u**, su, daha **ve'l-Haşebete**, odun, su ile beraber oldu. **El-Mef'ûlu Me'ahu**, mefûl-i me'ah nedir? *Berâberdir* demektir, mefûl-i me'ah öyle bir şeydir ki, **hüve**, o mefûl-i me'ah, **el-Mezkûru**, zikr olunmuştur, neden sonra, **ba'de'l-Vâvi**, vavdan sonra, öyle *vav* ki **el-Kâineti**, kâindir, ne mânâsına? **Bi ma'nâ me'a**, *mea* mânâsına.²⁷ Ne içindir? **Li musâhabeti**, beraber olduğundan için, **ma'mûli fi'lin**, fi'lin mâmûlüne musâhabeti için, yânî fiilin mâmulü ile beraberdir. **Ve illa**, ikincisi *illâ*dır. Bu *illâ* ne içindir? **Li'l-İstisnâi**, istisnâ içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Câenî**, bana geldi, kim? **El-Kavmu**, bir cemâat, **illâ**, gelmedi, kim **Zeyden**, Musannif gelmedi. **Ve me'ne'l-İstisnâi**, **ihracü's-Seyi**, bir şeyi çıkarmaktır, neden? **Ammâ**, ol bir şeyden ki, **dehale**, dâhil oldu, **fîhi**, o şeyde, kim, **ğayruhu**, başka bir şey, **fekad**, heman ancak. **Ehractü**, ben çıkardım, kimi? **Zeyden**, hoca efendiye, neden? **Minel mecî'i**, gelmekten, nerede? **Fi'l-Misâli'l-Mezkûri**, yukarıdaki misâlde, demektir. **Ve yâu**, üçüncüsü *yâ*dır. **Nehvu**, ne misilli? **Yâ racülen!** *huz biyedî*, ey Musannif, benim elimden tut! **Ve râbiuha**, 4 üncü, *eyâ*dır. **Nehvu**, ne misilli? **Eyâ racülen!** Ey Allah'ın velisi, ey Musannif, *huz biyedî*, elimden tut! Bana yardım eyle Allah aşkına! **Ve hâmisüha**, 5 incisi, **heyâ** dır, **Nehvu**, ne misilli? **Heyâ racülen!** Ey Allahın sevgili kulu, elimden tut, beni okut! **Ve sâdisühâ**, 6 ncısı *ey* dir. **Ey racülen!** **Kezâ ve sabi'uhâ**, 7 ncisi nedir? **El-Hemze**, hemzedir. **E racülen!** Ey Allahın huzurunda sabaha kadar ayakta duran bana yardım eyle **ve hazihi'l-Hamsetü li'n-Nidâi**, bu 5 tanesi nidâ için mevzûdur. **Ve ma'ne'l-Münâdâ**, münâdânın mânâsı nedir? Nidâ edip çağıran ne ister? **Hüve'l-Matlûbu**, sevdiğini ister, yani Allahını ister, **İkbâlihi**, mahbubunu ister, acabâ matlûbüm bana bakacak mı diye, mahbûbuna yüzünü çevirir, ikbâl eder. **Bi harfin nâibin**, **menâbe**, kâim olur, **ed'u**, ed'û fiilinin makâmına, *ed'û*, çağırmak mânâsınadır. Bu nâib olan harf, **lâfzen**, aşikâredir. **Nehvu**, ne misilli? **Yâ Zeydün!** Ey musannif ey benim hocam! **Ev takdîran** yâhud gizli söyler, **Kavluhu Teâlâ**, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmında olduğu gibi, **Yûsufu e'riz an hâzâ**, Yûsuf bundan yüz çevir, buyurdu Cenâb-ı Hak. **Ey, yâ Yûsufu**, demektir (Yâ burada âşikâre değildir, gizlidir, takdir edilmiştir). **Ve yâ uhtessat**, muhtas oldu, neye oldu? **Bien yünâdâ**, nidâ oldu, ne ile? **bihâ** o *yâ* ile nidâ

²⁶ Nev'i, öyle nev'i ki, üçüncü nev'i, neden? On üç nev'idendir, nedir? İki harftir. Ötre okuturlar, neyi? İsmi ve üstün okuturlar, neyi? Haberi. Bu iki harf nedir? *Mâ*dır ve dahî biri nedir? *Lâ*dır. Öyle *mâ* ile *lâ* ki, Müşâbihlerdir, neye? *Leyse* kelimesine. Ne misilli? Zeyd olmadı, ne olmadı? Ayakta durucu. Ve racül olmadı, ne olmadı? Hâzır olmadı. Ve *mân*ın müşâbeheti, nereye? *Leyse* kelimesine, nedir? Ol bir haysiyettendir ki, hemen ancak bu *mâ* ne içindir? Nefy içindir, nefy-i hâl içindir. Duhûldür, ne üzerine? Mârifet üzerine, dahî duhûldür, ne üzerine? Nekreler üzerine. Ve duhûldür, Mübtedâlar üzerine ve duhûldür, haberler üzerine ve dâhil olur, ne? Bâ harfi, ne üzerine? Bir *mân*ın haberi üzerine. Tahkik *leyse* kelimesi bunun gibidir. *Lân*ın müşâbeheti, nereye? *Leyse* kelimesine, ne haysiyetten? Ol bir haysiyettendir ki, tahkik *lâ*, ne içindir? Nefy içindir. Ve duhûldür, ne üzerine? Nekreler üzerine ve mübtedâlar üzerine ve haberler üzerine. Ne misilli? Racül olmadı, nerede? Evde. Nefy-i halsiz yânî nefy-i hâl değildir. Bu müşâbehet olduğu vakit, bu *lâ* ile *mâ*, nereye? İşbu saydığımız vecihlere. Amel eder, ne gibi? *Ley*senin ameli gibi, nerede? İsmi ref etmekte ve haberi nasb etmekte. (*Hâşiye*)

²⁷ *Mefûl-i me'ah*, *me'a* (ile) anlamında olan *vâv* harfinden sonra gelir. *İstevâ el-Mâ'u* ve *l-Haşebete*, odun, su ile beraber oldu. Bu örnekte, *İstevâ* fiilinin mâmulü, *el-mâudur*. *Mefûl-i me'ah* olan *el-Haşebete* kelimesi, *vâv* harfinden sonra gelmiş ve *el-Mâ'u* kelimesi ile müşâhib olmuştur.

oldu. **El-Karîbu**, yakına **ve'l-Beîdu** uzağa **ve'l-Mütevassıtu**, ortaya, **dûne ehavâtihâ** bu **yânın** kardeşleri olan diğer nidâ harfleri böyle değil **ve eyâ ve heyâ** ne içindir? Bunlar **vuzı'atâ**, vaz' olunur, ne için **li'l-Münâdâ**, nidâ olunur. Nereye? **El-Be'idi**, Uzak için. **Ve ey ve'l-Hemzetü**, nidâ olunur nereye? **Li'l-Münâde'l-Karîbi**, yakına nidâ olunur. **Velâkinne el-Hemzete** nereye nida olunur? **Li'l-Ekrabi**, daha yakına nidâ olunur. **Ve ey**, ve **ey** ne içindir? **Li'l-Münâde'l-Mütevessıtu**, ortaya nidâ olunur.²⁸

E'n-Nev'u, nevi, öyle neviki, **el-Hâmisu**, 5 inci nevi neden? **Min selâsete aşera nev'an**, 13 neviden, 5 inci nevi, **hurûfun**, bir alay harflerdir ki **tensibu**, mensub kılar, neyi? **El-Fi'le'l –Muzari'a**, fi'l-i muzâriyi mensûb kılar **ve hiye** bu harfler, nedir? **Erbe'atü ehruhin** 4 harftir. Nedir? **En ve len ve key ve izendir**. Misalü **en**, **en** in misali, **uhibbu** ben severim neyi? **En tekûme ey**, kıyâmuke. Molla! Senin kıyâmını severim demektir. **Ve len** ikincisi **len** dir. Ne içindir? **Li't-Te'kîdi'n-Nefyi**, nefyi tekid içindir. Nerede? **Fi'l-Müstakbeli**, zamân-ı müstakbelde. **Nehvu**, ne misilli? **Len yedribe Zeydün** misilli, **len yedribe**, elbette, vurmaz kim? Hoca efendi. **Ve lenâ**, bizim için, vardır, **harfâni**, iki harf, vardır. Bu ne içindir? **Li'n-Nefyi**, Nefy içindir. **Ve hiye**, bu harfler nedir? **Lâ** ile **len** dir. Bunlar mânâyı nefyeder. **Ve lâkin**, **len** kelimesi, **ebleğu**, ziyâde belîğdir. Ne için **li't-Te'kîdi'n-Nefyi** yâni tekid içindir. Nerede? **Fi'l-Müstakbeli**, müstakbelde. **Ve kâle ba'zuhum**, bazısı dedi, **enne len**, tahkik **len** kelimesi, **tekûnu**, olur **nefyen ebediyyen**. Ebedî nefy olur. **Ve hüm** onlar, kimlerdir? **El-Mu'teziletü**, Mûtezile tâifesidir. **Kekavlihi Teâlâ**, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmında olduğu gibi, **len teranî**, yâ Mûsâ beni göremezsin. **Ve Key**, 3 üncüdsü **key** dir. Bu **key** ne içindir? **Li't-Te'lîli**, te'lîl içindir. İllet içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Ci'tüke key tekûme**, **ma'nâhu** bunun mânâsı **mâ** ol bir şeydir ki, **kablehu**, onun öncesi, **sebeben** sebebdir, neye? **Limâ ba'dehu** sonrasına, **Nehvu**, ne misilli? **Eslemtü**, ben İslâm oldum. Ne için? **Key edhule'l-Cennete**, Cennete dâhil olmak için. **Fe yekûnü**, olur, ne? **El-İslâmu**, İslâm olmak, **sebeben** sebep olur, neye? **Liduhûli'l-Cenneti**, cennete dâhil olmaklığı, İslâmlık sebebdir. **Ve izen**, 4 üncüsü **izendir**, bu **izen** ne içindir? **Li'l-Cevâbi**, cevap

²⁸ Nev'i, öyle nev'i ki, dördüncü nev'i, neden? On üç nev'idin, nedir? Bir alay harflerdir ki, üstün okuturlar, neyi? Bir ismi. Hemen ancak. Ve bu harfler kaçtır? Yedi harftir. Bir tânesi, neyin? İşbu yedi harfin, nedir? *Vav*dır, ne mânâsınadır? *Me'a* mânâsınadır. Ne misilli? *Mûsâvi* oldu, ne *mûsâvi* oldu? Su, *mûsâvi* oldu ve kuru ağaçla birlikte. *Mef'ûlû meah*, zikrolunduktan sonra, neden sonra? *Vavdan* sonra, öyle *vav* ki, *me'a* mânâsına kâindir. Ne içindir? *Musâhabet* için, neye? Fi'lin mâmulüne. Ve biri dahî, *illâ*dır. Bir şeyi bir şeyden ayırmak içindir. Ne misilli? Geldi, kim, bana kim geldi? Bir kavim. Gelmedi, kim gelmedi? *Zeyd* gelmedi. Dâhil oldu, nereye? Ona dâhil oldu, gayrısı, hemen ancak. Çıkarttım, kimi? *Zeydi*. Neden? Bu gelen kavimden, Nerede? Şol misâlde, öyle misâl ki, zikr olundu yâni zikri tekaddüm etti. *Câeni'l-Kavmu illâ Zeyden*. Ve dahî biri *yâ*dır. Ne misilli? *Yâ racülen!* Ve dahî biri *eyâ*dır, Ne misilli? *Eyâ racülen!* Ve dahî biri *heyâ*dır, Ne misilli? *Heyâ racülen!* Ve dahî biri *ey*dir. Ne misilli? *Ey racülen!* Ve biri dahî *hemzedir*. Ne misilli? *E racülen!* misilli. İş bu beş şey ne içindir? *Nidâ* içindir. *Münâdânın* mânâsı, bu *münâdâ*, talep olunur, nereden? Önünden, ne ile? Harf-ı nâib ile, lâfzen ile. Ne misilli? *Yâ Zeyd!* Yahud takdîr ile çağırır. Ne misilli? *Yûsûf*, vazgeç, neden? İşbundan, yâni, yâ yûsuf, vazgeç, yüz çevir bu işten. Ve *nidâ* için olan *yâ* kelimesi, muhtastır, tahkik, nidâ olunur, işbu *yâ* ile, nereye? Yakına ve dahî ırağa ve dahî orta halli olan bir mevziye. Kardeşlerinden farklı olarak bu *yâ*, zikrettiğimiz üç mevzide istimal olunur. Ve *eyâ* kelimesi olan *harf-ı nidâ*, Ve *heyâ* kelimesi olan *harf-ı nidâ*, vaz' olunur yâni zikr olunur, ne için? Irak olan mevziler için. Ve *harf-ı nidâ* olan *ey*, ve *hemze*, ne içindirler? Yâni nerede zikr olunurlar? Yakın mevzide zikrolunurlar. Şu kadar var ki, *hemze* ne içindir? Daha yakın bir mevzi içindir. Ve *ey* ne içindir? Orta olan bir mevziye *nidâ* içindir. (*Hâşiye*)

içindir. **Ve'l-Cezâi**, cezâ içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Ene**, ben, **âtike**, sana geldim. **İzen ükrimeke**, öyleyse, sana ikrâm ederim.²⁹

E'n-Nev'u's-Sâdisü, 6 ncı nevi nedir? **Min selâsete aşera nev'an**, 13 neviden, 6 ncı nevi nedir? **Hurûfun** bir alay harflerdir ki **teczimu** cezm eder, neyi? **El-Fi'le'l-Muzâri'a**, Fi'li muzariyi cezm eder ve dahî, **hiye** bu hurûfu câzimat, nedir? **Hamsetü ehrufin**, 5 harftir. Birincisi, **in** dir. **În** ne içindir? **Li's-Şartı ve'l-Cezâi**, **Nehvu**, ne misilli? **În tükrimni**, sen bana ikrâm edersen, **ukrimke**, ben de sana ikrâm ederim. **Ve dahî**, **Lem**, ikincisi **lem** dir. **Nehvu**, ne misilli? **Lem yedrib Zeydün** misilli. **Lem yedrib**, vurmadı kim? Musannif-i kitap vurmadı. **Ve hiye**, bu **lem teklibu**, çevirir neyi? **Ma'ne'l -Muzari'i**, muzârinin mânâsını, çevirir. Neye çevirir? **Mâziyen**, fi'l-i mâziye çevirir. **Ve tenfihi** ve onu nefy eder. **Ve lemma**, üçüncüsü **lemmadır**. Bu **lemma**, **kezâlike**, **lem** gibidir. **Nehvu**, ne misilli? **Lemmâ yedrib**, gibi. **Ve fihi**, bunda vardır, **ma'ne't-Tevkî'i**, tevkî mânâsı vardır. **Ve lâmu'l-Emri**, 4 üncüsü, **lâm-ı emirdir**. **Nehvu**, ne misilli? **Liyedrib**, o vursun! **El-Emru**, emir ne içindir? **Hüve**, o **Talebu'l-Fi'li**, bir işi talep içindir. Neden? **Ani'l-Fâili**, işleyiciden **Ve lâ**, 5 incisi **lâdır**. Bu **lâ** ne içindir? **Li'n-Nehyi**, nehy içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Lâ tedrib**, sen vurma! **Ve'n-Nehyü**, bu nehy nedir? **Talebu terki'l-Fi'li**, o işin terkini talep etmektir. Kimden? **Ani'l-Fâili**, işleyiciden.³⁰

E'n-Nev'u's-Sâbiu, 7 inci nevi, Neden? 13 neviden 7 inci nevi, **min selâsete aşera nev'an**, nedir? **Esmâun**, isimlerdir, öyle isimler ki, **teczimu** cezm eder, neyi? **el-Ef'âle'l-Muzâri'ate**, muzâri fiilleri cezm eder, **alâ ma'nâ in ya'nî li's-Şartı ve'l-Cezâi**, şart ve ceza içindir. **Ve hiye**, bu cevâzim kaçtır? **Tis'atü esmâin**, 9 isimdir. **Ve yekûlune**, derler, **lehâ**, o esmâya ne derler? **Esmâun menkûsatün**, nâkıs isimler derler. **Ehadühâ**, 9 isimden 1 ncisi, **men** dir. **Nehvu**, ne misilli? **Men yükrimni ükrimhu**, kim bana ikrâm ederse, ben de ona

²⁹ Nev'i, öyle nev'i ki, beşinci nev'i, neden? On üç nev'idən, nedir? Bir alay harflerdir ki, üstün okuturlar, neyi? Fi'l-i muzâriyi (Fiil-i muzârinin son harfini). Ve bu fiili nasb eden harfler kaçtır? *En, len, key, izen* olmak üzere dört harftir. *En* kelimesinin misâli, Muhabbet ederim yâni çok severim, neyi? Senin geceleri ayakta durmanı yâni ibâdet ve tâat etmeni. Senin kâim olmanı ben çok severim. Ve dahî biri *len* kelimesidir. Ne için? Mâmulünü katlayarak nefy içindir, yâni bu nefy için olup, nefy eylediği bir şeye iki katlı müessir olur, nerede? Gelecek zamanda. Ne misilli? Elbette dövmez, kim dövmez? Musannif Hazretleri. Bizim için vardır, ne vardır? İki harf vardır, ne için? Nefy için. Misâli *lâ* ve *len*. İşbu *lâ* ve *len* kelimeleri. Ve şu kadar var ki, *len* kelimesi, kavî oldu, ne için, amelinde iken katlı olması sebebiyle, öyle amelde ki, nefy etmekte, nerede? Gelecek zamanda. Ve bazıları dedi ki, tahkik *len* kelimesi, olur, ne olur? Nefy alâmeti, ebeden yâni dâimî. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi, *Elbette beni göremezsın, dâr-ı dünyâda yâ mûsâ!* Ve dahî fiili nasb eden kelimelerden birisi, *key* harfidir, ne içindir? *İllet* içindir. Ne misilli? Ben geldim sana, niçin geldim? Ayakta durmanız için. Bunu mânâsı, ol bir şeydir ki, oldu, ne oldu? Bunun *mâkabli* yâni evveli, yâni bu kelimenin evveli oldu, ne oldu? Sebep oldu, ne için? *Mâbâdi* için, yâni kelimenin önü için. Ne misilli? Ben boyun eğdim, ne için boyun eğdim? Cennet-i âlâya dâhil olmaklığım için. Pes, olur, ne olur? Boyun eğmek olur, ne olur? Sebep olur, ne için? Cennet-i âlâya dâhil olmak için. Ve biri dahî, yâni fiil-i muzariyi nasb den harflerden biri nedir? *İzen* harfidir, ne için? *Cevâp* içindir, kavîle. Ve *ceza* içindir, fiillere. Yâni *izen* kelimesi, konuşmakta olursa *cevâp* için olur. Fiillerde olursa, *cezâ* için olur. Ne misilli? *Ben sana geldim*, (diyen kişiye cevap olarak, eğer sen bana gelirsen ben de) *sana ikrâm ederim* demek gibi. (Hâşiye)

³⁰ Nev'i, öyle nev'i ki, altıncı nev'i, neden? On üç nev'idən, nedir? Cezm ederler, neyi? Fi'l-i muzâriyi. Ve bu fiili muzariyi cezm eden harfler kaçtır? Beş harftir. Biri *indir*. Ne içindir? *Şart* içindir dahî *cezâ* içindir. Misâli, Eğer ikrâm edersen, kime? Bana. İkrâm ederim, kime? Sana. Ve dahî biri *lem*dir. Misâli, Dövmedi, kim? Musannif Hazretleri. Bu *lem* kelimesi, kalb eder, neyi? Muzâri mânâsını, neye? Fiil-i mâziye ve dahî bu fiile nefiy hâlini getirir. Ve dahî biri *lemmâdır*. Aynı geçmiş beyân gibi. Ne misilli? Hiç dövmedi. Bu kelimedede vardır, Ne vardır? *Tevkî* mânâsı vardır. Yâni ümid ve ummak mânâsı. Ve biri dahî *emir lâmu*dur. Misâli, *dövsün!* Emir nedir? Fâilden bir fiili taleptir, fâilden bir işi talep eylemektir. Ve dahî biri *lâdır*, ne için? Nehiy için olan *lâdır*. yâni *nehy-i hâzırın lâsı* ve gayrısı gibi. Ne misilli? *Dövme!* Ve nehiy nedir? Talep etmektir, neyi? Bir işin terkini, kimden? Fâilinden. Fâilden bir işin olmamasını talep eylemektir. (Hâşiye)

ikram ederim. **Ve eyyu**, 2 ncisi, *eyyu* dur. **Nehvu**, ne misilli? **Eyyuhum** insanların hangisi? **Yükrimnî, ükrimhu**, bana ikram ederse ben de ona ikram ederim (İnsanların hangisi benim katımda okursa ben ona ilmi öğretim) **ve mâ**, üçüncüsü, *mâ* dır. **Bi ma'ne'lezi, ellezi** anlamında, **Nehvu**, ne misilli? **Mâ tesne' esne' ve metâ**, 4 üncüsü *metâ*dır. Ne içindir? **Li'z-Zemâni**, zaman içindir. **Metâ tehruc ehruc ve eyne**, 5 incisi *eyne*dir. Bu *eyne* **lizarfi'l-Mekân**, zarf-ı mekân içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Eyne temrur bihi emrur bihi**. **Ve ennâ**, 6 ncısı *ennâ*dır, **Nehvu**, ne misilli? **Ennâ te'kül âkül**. **Ve mehmâ**, 7 ncisi, *mehmâ*dır, **li'z-Zarfi'z-Zemân**, **Nehvu**, ne misilli? **Mehmâ** Her ne zaman ki, **tezhak ezhak ve mehmâ tesne' esne'**. **Ve haysümâ**, 8 inci, *haysümâ*dır. Ne içindir? **Lizarfi'l-Mekân**, zarf-ı mekân içindir. **Nehvu**, ne misilli? **Haysümâ tezheb ezheb**, **Ve izmâ**, 9 uncusu *izmâ*dır. Ne içindir? **Lizarfi'z-Zemân**, zarf-ı zaman içindir. **Nehvu**, ne misilli? **İzma tef'al ef'al**.³¹

E'n-Nev'u, nev'i, öyle nev'i ki **es-Sâminü**, 8 nci nevi, neden? **Min selâsete aşera nev'an**, 13 neviden, 8 inci nev'i **esmâun**, bir alay isimlerdir ki, **tensibu**, nasb eder, **esmâen nekirâtin**, nekre isimlerini, bu 8 inci nevi mensûb kılar, ne üzerine? **Ale't-Temyîzi**, temyîz üzerine, üstün kılar. **Ve hiye**, bu esmâ nedir? **Erbeatü esmâin**, 4 isimdir. **Evveluhâ**, birincisi, **aşeratün**, 10 dur. Ne vakitte, **izâ ruk kibet**, terkiib olduğu vakitte, ne ile? **Me'a ehadin ev isneyn**, 11 ve 12 ile, nereye kadar, **ilâ tis'atin** 9 a kadar. **Nehvu**, ne misilli? **Ehade aşera** 11, ne yönünden? **Dirhemen** yani, 11 kuruştur. **Dahâ ve isnâ aşera dirhemen**, 12 kuruştur. Nereye kadar? **İlâ tis'ate aşera dînâren** 19 lira demektir. **Ve tekûlu**, sen dersin, nerede? **Fi'l-Müfredi'l-Müzekkeri**, müfred müzekkerde, dersin, ne dersin? **Vâhidün** dersin **ve fi'l-Müsennâ el-Müzekkeri**, tesniye müzekkerde dersin, ne dersin? **İsnâni** dersin, daha **ve fi'l-Müfredi el-Müennesi**, müfred müennesde dersin, ne? **Vâhidetün** dersin. **Ve fil müsennâti**, tesniyelerde de dersin, ne? **İsnetâni**, dersin. **Fe hüve**, bunu, **cârin ale'l-Kıyasi el-Meşhûri**, kâide üzerine dersin. Daha, **vemâ fevkahüma**, bundan yukarıda dersin, nereye kadar? **İle'l-Aşerati**, 10 a kadar dersin. **Ğayru cârin**, bu câri olmaz, ne üzerine? **Ale'l-Kıyâsi el-Meşhûri**, meşhûr kıyâs üzerine. **Nehvu**, ne misilli? **Selâsetün** 3 ne ile? Dersin. **Bi isbâti't-Tâi**, *tânın* isbatı ile dersin, ne için? **Li'l-Müzekkeri**, müzekker için, dersin, nereye kadar? **İle'l-Aşerati**, 10 a kadar, dersin. Lisân-ı arabîyye böyle câridir. **Selâsün bi hazfi't-Tâi**, *tânın* hazfî ile *selâse* dersin, ne için? **Li'l-Müennesi**, müennes için dersin, **ile'l-Aşerati**, 10 a kadar. **Kekavlihi Teâlâ**, Cenab-ı Hakk'ın kavlinde olduğu gibi este'iz billâh, **sehharahâ aleyhim seb'a leyâlin ve semâniyete eyyâmin**, *sehharahâ*, Cenâb-ı Allah, Âd kavmi üzerine, rûzgârı musahhar kıldı, *seb'a leyâlin*, 7 gece *ve semâniyete eyyâmin*, 8 gün musallat kıldı. **Fetekûlu**, sen dersin, nerede? **Fî terkîbi'l-Müzekkeri**, müzekkerin terkîbinde, dersin. Ne dersin? **Ehade aşera racülen**, ehade aşera, 11 racül demektir **ve isnâ aşera** 12, **racülen**, racül dersin, ne ile? **Bi hazfi't-Tâi**, *tânın* hazfî ile, nerede? **Fîhimâ**, hâ bu iki kelimedede, **fehüve**, bu iki kelime **cârin ale'l-Kıyasi'l-Meşhûri**, meşhûr kıyas üzerine dersin. **Ve terkîbu el-müennesi**,

³¹ Nev'i, öyle nev'i ki, yedinci nev'i, neden? On üç nev'idendir, nedir? Bir alay harflerdir ki, Cezm ederler, neyi? Muzâriyi, yâni cezimli kılarlar dâhil oldukları fiilin âhirini. Ne üzerine? *Şart* ve *cezâ* için olan mânâ üzerine. Nedir? Yâni, *şart* ve *cezâ* alır. Bu cevâzim kaçtır? Dokuz isimdir. Ulemâ söylerler, ne için? Bu isimler için. Ne söylerler? Nâkis isimler yâni, *esmâ-i nâkisa*. Biri *mendir*, ne mânâsınadır? *Ellezî* mânâsınadır. Ne misilli? Şol kimse ki, bana ikram eder, ben de ona ikram ederim. Ve biri dahî, *eyyudur*. Ne misilli? Herhangisi bana ikram ederse, ben de ona ikram ederim. Ve biri dahî, *mâdır*, ne mânâsına? *Ellezî* mânâsına. Ne misilli? Neyi yaparsan, ben de onu yaparım. Ve dahî biri, *metâdır*, Ne için? Zaman için. Ne misilli? Ne zaman çıkarsan ben de çıkarım. Ve dahî biri, *eynedir*, ne için? Zarfiyyet için, nerede? Mekânda. Ne misilli? Nerede uğrarsan, ben de orada uğrarım. Ve dahî biri, *ennâdır*, Ne misilli? Her nerede yersen ben de orada yerim. Ve dahî biri, *mehmâdır*, ne içindir? Zarf-ı zaman içindir. Ne misilli? Ne zaman gülersen, ben de o zaman gülerim. Ve dahî biri, *haysümâdır*, ne içindir? Zarf-ı mekân içindir. Ne misilli? Hangi mekâna gidersen ben de o mekâna giderim. Ve *izmâdır*, ne için? Zarf-ı zamân içindir. Ne misilli? Ne zaman işlersen, ben de o zaman işlerim. (*Hâşiye*)

ihdâ aşerate, 11 ne yönünden? **İmraeten**, 11 kadın demektir. **Ve isnetâ aşerate imraeten** 12 kadın, ne ile? **Biisbâtî't-Tâî**, *tânın* isbâtı ile, nerede? **Fîhima**, hâ bu iki kelimedede, **fehüve**, o, **cârin** gelicidir, **ale'l-Kıyâsi'l-Meşhûr**, kâide-i meşhûr üzerine **ve tekûlu**, sen söylersin, **selâsete aşera**, 13, ne yönünden? **Racülen**, racül yönünden. Daha **ve erba'ate aşera**, ne yönünden? **Racülen**, racül yönünden, nereye kadar? **Îlâ 'ısrîne racülen**, yirmiye kadar, ne ile? **Biisbâtî't-Tâî**, *tânın* isbâtı ile, nerede? **Fî'l-Müzekkeri**, erkekte, ne üzerine? **Alâ hılâf-i'l-Kıyâsi'l-Meşhûr**, kıyâs-ı meşhûrun hilâfı üzerine. Daha **ve selâse aşrate**, 13, ne yönünden? **İmraeten**, güzel mü'mine kızlar yönünden, daha **ve erbe'a aşrate**, 14, **mümineten**, gayet güzel mü'mine kızlar yönünden, nereye kadar? **Îlâ 'ısrîne imraeten**, 20 ye kadar, **bihazfî't-Tâî** *tânın* hazfı ile, nerede? **Fî'l-Müennesi**, kadınlarda, **alâ gayri'l-Kıyâsi'l-Meşhûr**, meşhur kâidenin gayrı üzerine **ve mümeyyezü's-Selâseti**, 3 ün temyîzi, nereye kadar? **İle'l-Aşerati**, 10'a kadar. **Mahfûzun**, mecrûrdur, **mecmû'un**, cem'dir. **Nehvu**, ne misilli? **Selâsetü ricâlin**, 3 racül. Daha **ve selâsü nisvetin**, 3 kadın ve **mümeyyezü ehade aşera** 11 in mümeyyezi, nereye kadar? **Îlâ tis'atin ve tis'îne** 99 a kadar. Nedir? **Mensûbun**, üstündür, **müfredün**, müfreddir. **Nehvu**, ne misilli? **Ehade aşera racülen**, 11, racül yönünden. Daha **ve isnâ aşera racülen** 12 racül, daha **ve selâsete aşera racülen**, 13, ne yönünden? **Racülen**, racül yönünden, **ilâ tis'atin ve tis'îne racülen**. **Ve müennesühu**, bunun kadını, yani, müenneste dersin, ne? **İhdâ aşrate imraeten** 11 kadın, daha, **isnetâ aşrate imraeten**, 12 kadın dersin. Daha **ve selâse aşrate imraeten** 13 kadın dersin, nereye kadar? **Îlâ tis'in ve tis'îne imraeten**, 99 a kadar dersin. **Ve mümeyyezü mi'etin**, yüzün mümeyyezi **ve elfin** 1000 in mümeyyezi **ve tesniyetihimâ** Bunların tesniyesi **ve cem'ıhi**, bunların cemisinin mümeyyezi, nedir? **mahfûzun**, mecrûrdur, **müfredün**, müfreddir. **Nehvu**, ne misilli? **Mi'etü racülin**, 100 racül **ve mi'etâ racülin** 200 racül **ve selâsü mi'eti racülin** 300 racül **ve elfu racülin** 1000 racül **ve elfâ** 2000 **racülin**, mietü âlâfî **racülin**, yüz bin racül, **ve mietü âlâfî imraeten** yüzbin kadın, **hüsnâi**, güzel arife-i billah yüz bin kadın **ve's-Sânî** ikincisi, nedir? **Kem** dir. **Li'l-İstifhâmi**, istifhâm içindir, **kem dirhemen malûke**, *kem dirhemen*, kaç dirheme mâliksin? **Ve's-Sâlisü**, 3 üncüsü, **keeyyin**, *keeyyindir*. **Nehvu**, ne

misilli? **Keeyyin racülen ‘indî**, hangi racüldür benim indimde, benim sözümünden çıkmayan? **Ve’r-Râbi’u kezâ**, 4 ncüsü, *kezâdır*. **Nehvu**, ne misilli? **Kezâ dirhemen indî**?³²

E’n-Nev’u, nev’i, öyle nev’i ki, **e’t-Tâsi’u**, 9 uncu nevi, neden? **Min selâsete aşera nev’an**, 13 neviden, 9 uncu nevi nedir? **kelimâtün**, bir alay kelimedir ki, **tüsem mâ** ona isim verilir, ne? **Esmâu’l-Ef’ali**, isim derler. **Ba’zuhâ**, bâzısı, **terfe’u** fâili ref eder ve **ba’zuhâ**, bâzısı, **tensibu**, mefûlu nasb eder. **Ve hiye** bu esma-i ef’al, nedir? **Tis’a kelimâtin**, 9 kelimedir ki, **e’n-Nâsibetü minha**, o dokuz kelimedenden mensûb edecek kelimeler, nedir? **Sittü kelimâtin**, 6 kelimedir. Bu 6 kelime, mefûlü mensûb kılar. **Evvelühâ**, birincisi, **ruveyde**, **Nehvu**, ne misilli? **Ruveyde Zeyden ey emhilhu**, ikincisi, **belhe** dur. **Nehvu**, ne misilli? **Belhe Zeyden, ey de’hu, ve’trukhu**, dahî üçüncüsü, **dûneke** dir, **Nehvu**, ne misilli? **Dûneke Zeyden, Ey huz Zeyden**, musannif sözünü kabul eyle demektir. **Ve aleyke**, 4 ncüsü, aleykedir. **Nehvu**, ne misilli? **Aleyke Zeyden, ey ilzem Zeyden** demek. Musanniften ilm al demektir. **Ve 5 incisi, hâdır**. **Nehvu**, ne misilli? **Hâ Zeyden**, sen al neyi al? Hâce efendinin ahvâlini, ahlâkını al demektir. **Ve 6 ncısı hayyeheledir, hayyehele’s-Serîd**, yani *hayyehele*, hazırla, demektir. *Serîd* ekmek hazırla demektir. **Ve’r-Râfiatü**, ref ediciler, **minhâ**, bu dokuz kelimedenden **selâsü** 3 dūr, **kelimâtin**, yani 3 kelimedir. 1 incisi **heyhâte** dir. **Nehvu**, ne misilli? **Heyhâte Zeydün**, uzak oldu, kim hâce efendi. **Ve 2 ncisi, şettâne**, **Nehvu**, ne misilli? **Şettâne Zeydün ve ‘Amrun**, şettâne ayrıldı, kim? Musannif-i kitap, **bi ma’nâ ifterakâ**, Amr, talebe

³² Nev’i, öyle nev’i ki, sekizinci nev’i, neden? On üç nev’iden, nedir? Bir alay isimlerdir ki, üstün okuturlar, neyi? Nekreleri, ne üzerine? Temyîz üzerine. Bu nekreyi nasb eden isimler kaçır? Dört isimdir. Bunların evvelkisi nedir? *Aşera* sayısidir. Ne vakitte? Toplandığı vakitte, ne ile? *Bir* ile yâni *ehad* ile. Yâhud, *iki* ile yâni *isneyn* ile, nereye kadar? *Dokuza* kadar. Ne misilli? Onbir dirhem ve oniki dirhem, Nereye kadar? Ondokuz dînâra kadar. Ve sen söylersin, müfred müzekkerde, ne söylersin? *Vâhidün*, tâsîz olarak. Ve söylersin, tesniye müzekkerde, ne söylersin? *İsnânî*, tânın ğayr-ı isbâtı ile. Ve müfred müenneste söylersin, ne söylersin? *Vâhidetün*, tânın isbâtı ile. Tesniye müenneste söylersin, ne söylersin? *İsnetânî*, tânın isbâtı ile. Bu mezkûrât yâni, müzekkerde ikiye kadar tâsîz ve müenneste tâ ile okunmaklık, esre üzerinedir. Kıyâsî olmuştur. Üzerine nahiv kâidesi olur. Bu mezkûrattan yukarısı, nereye kadar? *Ona* kadar, yâni *on* sayısına kadar, nedir? Bu, meşhûr olan kaideye göre cârî olmamıştır. *Üç* sayısı ne iledir? *Tânın* isbâtıyladır, ne için? Müzekkerde, nereye kadar? *On* sayısına kadar, ne ile? *Tânın* hazfıyladır, ne için? Müennes için, nereye kadar? *On* sayısına kadar. Allahu Teâlâ’nın kavli gibi. Musahhar kılındı ol şey, ne üzerine? Onların üzerine, yedi gece ve sekiz gün. Sen söylersin, nerede? Müzekkerin terkibinde, ne söylersin? On bir racül ve on iki racül, ne ile? *Tânın* hazfıyla. Nerede? Bu iki misâlde. Bu tânın hazfı, cârîdir, ne üzerine? Kıyâsü’l-Meşhûr üzerine. Müennes terkibinde, Onbir kadın, oniki kadın dersin, ne ile? *Tânın* isbâtı ile, Nerede? Bu iki misâlde. Bu iki misâlde, tânın isbâtı nedir? Cârîdir, ne üzerine? Meşhûr olan kıyâs üzerine. Ve sen söylersin, ne söylersin? On üç racül, on dört racül, nereye kadar? Yirmi racüle kadar, ne ile? *Tânın* isbâtı ile, nerede? Müzekkerde, ne üzerine? Meşhûr kıyâsın hilâfı üzerine. Ve söylersin sen, on üç kadın ve ondört kadın, nereye kadar? Yirmiye kadar, ne ile? *Tânın* hazfıyla, nerede? Müenneslerde. Ne üzerine? Meşhûr kıyâsın ğayrı üzerine. *Selâsetünün* temyîzi nereye kadar? *Ona* kadar, câr kılar, neyi? Cemîleri, ne misilli? Üç racül, üç kadın. *Onbir* sayısının temyîzi, nereye kadar? *Doksan dokuza* kadar, üstün kılar, neyi? Birleri yani bir olan ism-i nekreleri, ne misilli? Onbir racül, oniki kadın, on üç racül. Ve bunun müennesi nedir? On bir Kadın, on iki kadın, on üç kadın, nereye kadar? Doksan dokuz kadına kadar. Ve yüz sayısının ve bin sayısının mûmeyyezi ve tesniyeleri ve cemîlerinin mûmeyyezi nedir? Esredir, nerede? Birlerde yani bir olan ism-i nekrelerde, ne misilli? Yüz racül, ikiyüz racül, üç yüz racül ve bin racül ve ikibin racül ve binlerce racül. Ve ikincisi, yâni, ism-i nekreleri, nasb eden isimlerden ikincisi, nedir? Ne kadar anlamında, *kemdir*, Ne için? İstifhâm için. İstifhâm için, ne misilli? Ne miktar dirheme mâliksin? Üçüncüsü nedir? *Keeyindir*. Dördüncüsü nedir, *kezâdır*, ne misilli? Şunun kadar dirhem vardır yanımda. Ve bu *kezâ* adedden kinâyedir. (*Hâşiye*)

iftirâkan ayrıldı. Kimden? Hoca Efendi'den. 3 üncüsü **ve ser'âne** dir. **Nehvu**, ne misilli? **Ser'âne Zeydün ey seru'a Zeydün Ser'âne** çabuk talim eyledi. Neyi? İlmi. Kim? talebe.³³

E'n-Nev'u'l-Âşir, neden? **Min selâsete aşera nev'an**, 13 neviden 10 uncu nevi nedir? **Ef'âlü'n-Nâkısati**, fi'l-i nâkısdir. **Ve hiye**, fi'l-i nâkıs nedir? **Terfe'u'l-İsme** ismini ref eder **ve tensibu'l-Habera**, haberini nasb eder **ve hiye**, bu ef'âl nedir? **Selâsete aşera fi'len** 13 fiildir. Bu 13 fiile **ve innemâ** heman ancak, **sümmiyet hâzihi'l-Efâlü**, bu fiillere isim verilir, ne isim verilir? **E'n-Nâkısate**, fi'l-i nâkıs denilir. Ne için? **Liennehu**, bu fiil, **lâ yetimmu** tamam olmaz, ne? **El-Kelâmu**, kelâm ne ile tamam olmaz? **Bi'l-Fâili**, fâille tamam olmaz. **Bel yehtâcü**, muhtaç olur, nereye? **Îlâ haberin mensûbin**, mensûb bir habere muhtâç olur. **Ve lihâzâ**, bundan için, **sümmiyet** isim verildi, nereye? **Hâzihi'l-Ef'âlü e'n-Nâkısate**, bu fiillere, bunlara ef'âl-i nâkıs denildi. **El-Evvelü**, evvelkisi, **kânedir**. **Nehvu**, ne misilli? **Kâne Zeydün âlimen**. Kane oldu, kim? **Zeydün**, Musannif-i kitap, **âlimen**, âlim oldu **ve lehâ**, bu kane de vardır, **me'ânin** mânâlar vardır. **Ehadühâ**, bir tanesi, **bima'ne'l-İstimrâri**, *devamlı* demektir. Ne gibi, **kekavlihi Teâlâ**, Cenab-ı Hakk'ın kavlinde olduğu gibi **ve kâne'llahu alîmen hakimen**. *Ve kâne* oldu, kim? Allah, Cenab-ı Allah, **alîman** bilici oldu, dahî ne oldu? Her şeyi bir birinden tefrîk edici, hükmedici, oldu. **Ve's-Sânî**, 2 ncisi, **bima'ne'l-hudûsi**, *hades* mânâsıdır **ev vecdi yâhud bulmak** manasınadır. **Velâ yehtâcü**, muhtâç olmaz, **îlâ haberin mensûbin**, haberi mensûba muhtâç olmaz, **kekavlihi Teâlâ**, Cenab-ı Hakk'ın kavlinde olduğu gibi **ve in kâne** bulduğu vakitte **zü usratin**, çetinlik, **ey in vücade zü usratin** demektir. **Ve's-Sâlisü**, 3 üncüsü, **bi ma'ne'l-İntikâl**, nakil manasınadır. **Kekavlihi Teâlâ**, Cenab-ı Hakk'ın kavlinde olduğu gibi **ve kâne mine'l-Kâfirîne**, *kâne* oldu, kâfirlerden olan o kimseler oldu, **Ey sâra Deyyâran**, helâk oldular. **Ve'r-Râbiu**, 4 üncüsü, **bima'ne'l Mâzi**, *mâzi* mânâsınadır. **Nehvu**, ne misilli? **Kâne Zeydün ğaniyyen**, *kâne* oldu, kim? Zeyd, **ğaniyyen**, ğanî oldu, **Ve'l-Hâmisü**, 5 incisi, **zâidetün**, zâiddir. Bazı vakit olur, **Kekavlihi Teâlâ**, Hakk'ın kavlinde olduğu gibi, **keyfe nükellimu**, ne keyfiyet oldu? **Nukellimu**, tekellüm ederiz, konuşuruz, ne gibi? **Men kâne** oldu, ne? **Fî'l-Mehdi sabiyyen** yâni, bu sabîdir, sabî ile konuşulur mu dediler. Kimler? Nesaralar. **Ve sâra** ikincisi *sâra* kelimesidir. **Sâra** oldu ne? **Beşîrun emîran**, Beşîr emir oldu **ve esbeha**, **Nehvu**, ne misilli? **Esbeha Zeydün ğaniyyen**, sabaha dâhil oldu, neden? Yalvarıcı olduğu halde. **Ve emsâ**, *emsâ* kelimesi, **Nehvu**, ne misilli? **Emsâ Zeydün kâimen**, akşama dâhil oldu musannif ayakta olduğu halde **ve ezhâ**, *ezha* kelimesi, **Nehvu**, ne misilli? **Ezhâ Zeydün râkiben ve zalle**, **Nehvu**, ne misilli? **Zalle Zeydün kâimen**, musannif, ayakta talebelere gölge oldu. **Ve bâte**, birisi de *batedir*. **Nehvu**, ne misilli? **Bâte Zeydün arûsen**, yani *bate* geceledi, kim musannif, ayakta, arûs gibi. **Ve mâzâle**, **Nehvu**, ne misilli? **Mâzâle** zail olmadı, kim? **el-Emîru mesrûran**, padişah, yani Musannif mesrûr oldu. **Ve mâberiha**, **Nehvu**, ne misilli? **Mâberiha Zeydün ğaniyyen**, *maberihâ*, zail, olmadı, **ğaniyyen**, ğanîlikten beri olmadı. **Ve mâfetie**, **Nehvu**, ne misilli? **Mafetie Zeydün kâimen**, *mâfetie*, dâim oldu, kim? Musannif, ayakta durmakta. **Ve**

³³ Nev'i, öyle nev'i ki, dokuzuncu nev'i, neden? On üç nev'idendir, nedir? Bir alay kelimelerdir, bu kelimelere isim verilir, ne? İsim fiil yâni fi'lî isimler. Bazısı, bu fiillerden nedir? Ötre okuturlar. Ve bu fiillerden bazısı üstün okuturlar. Bu kelimeler kaçır? Dokuz kelimedir. Nasb eden kelimeler nedir, bu dokuz kelimeden kaçır? Altı kelimedir. Evvelkisi nedir? *Ruvejde* kelimesidir, ne misilli? Mühlet ver Zeyd'e! Yâni Mühlet ver Zeyd'e! İkincisi nedir? *Belhedir*, ne misilli? Terk, yânî terk eyle Zeyd'i. Ve *dûnekedir*, ne misilli? Yapış, yâni, tut Zeyd'i! Ve *aleyke* kelimesidir, ne misilli? Yâni Zeydi ilzam et. Ve *hâ* kelimesi ve *hayyeheledir*. Serîd, şeker suyuna ekmeği sokmakla yapılır. Ötre okutan isimler nedir? Bu dokuz isimden, kaçır? Biri *heyhâtedir*, ne misilli? Be'id oldu yâni irak oldu, kim? Zeyd. Ve biri *şettâne* nedir, ne misilli? Ayrıldı, kim? Zeyd, kimden? Amr'dan. *Şettâne* ne manasına? Ayrılmak manasına. Biri *ser'ânedir*, ne misilli? Süratlı oldu, kim? Zeyd, Musannif Hazretleri. Yâni sür'at mânâsına olur. Zeyd ders vermekte serîdir. (*Hâşiye*)

mâenfeke, **Nehvu**, ne misilli? **Mâenfeke Zeydün kâimen**, dâim ayakta durdu. Kim? Musannif-i kitap, kâim oldu. **Ve mâdâmedir. Nehvu**, ne misilli? **Mâdâme Zeydün kerîmen**, dâim oldu. Kim? Musannif, nede dâim oldu? Allah aşkına okuttu. **Ve leyse**, birisi de *leysedir*. **Leyse Zeydün behîlen** musannif *behîl* olmadı. **Vemâ yetesarrafu**, sarf olunur olmadı, **minhâ**, bu ef'âl-i nâkısadan **kezâlik**, diğer kelimeler gibi, yâni, sîgalanmaz.³⁴

E'n-Nev'u el-hâdî el-Aşera, nevi, öyle nevi ki, onbirinci nev'i, neden? **Min selâsete aşera nev'an**, 13 neviden 11 inci nevi, **ef'âlû el-Mukârabeti**, ef'âl-i mukârebedir. **Ve hiye**, bu ef'âl-i mukârebe nedir? **Terfe'u**, ref' eder neyi? **İsmen vâhiden** bir ismi ref eder. **Ve tensibu'l-Habera**, dahî, haberini nasb eder. **Ve haberuhâ el-Fi'lü'l-Muzâriu me'a en fî takdîri masderin mensûbin ve hiye** bu ef'âl nedir? **Erbe'atü ef'âlin**, 4 fiildir. **Asâ**, birincisi *asâdır*. **Nehvu**, ne misilli? **Asâ Zeydün en yehruce ey karube Zeydün el-Hurûce ve ma'nâhu et-Tame'u ve'r-Racâü asâ** karib oldu ki *en yehruce* gider yani, *karube* tez gider kim? Musannif. **Ve kâde**, ikincisi *kâdedir*. **Nehvu**, ne misilli? **Kâde Zeydün en yehruce. Ve kerebe**, üçüncüsü, *kerebedir*. **Nehvu**, ne misilli? **Kerebe Zeydün en yehruce**, Musannif gitmeye meyyâl oldu. **Ve evşeke**, 4 üncüsü *evşekedir*. **Nehvu**, ne misilli? **Evşeke Zeydün en yehruce**, bundan murad, hâceniz süratli gitmeye meyyâl oldu.³⁵

E'n-Nev'u, nevi, öyle nevi ki, **e's-Sâni aşera, min selâsete aşera nev'an**, 13 neviden. 12. Nevi, nedir? **Ef'âlû'l-Medh ve'z-Zemmi**, medh doğrudur, zem de eğridir. **Ve ennehâ**, bu ef'âl, **terfe'u**, ref eder neyi? **İsme'l-Cinsi**, cins ismi ref eder, öyle cins ismi ki, **el-Muarrefe bilâmi't-Te'rîf ve ba'dehu el-Mahsûsu bi'l-Medhi ve'z-Zemmi ve hiye erbe'atü ef'âlin**,

³⁴ Nev'i, öyle nev'i ki, onuncu nev'i, neden? On üç nev'idenden, nedir? Bir alay fiillerdir, öyle fiil ki nâkıs ismi kendilerine verilmiştir. Bu *ef'âl-i nâkısalar* nedir? Ötre okuturlar, neyi? Bir ismi ve üstün okuturlar, neyi? Bir haberi, kaçır? Bu nâkıs fiiller onüçtür, ne yönünden? Fiil yönünden, hemen ancak, isim verilir, kime? İşbu fillere, ne isim verilir? Nâkıs fiiller, ne için? Tahkîk, bu fiiller, tamamlanmaz, ne? Kelâm, ne ile? Fâili ile. Belki muhtâç olur, nereye? Mensûb olan bir habere. İşte bunun için, tesmiye kılındı, neye? İşbu fillere, ne? *El-Ef'âl e'n-Nâkisa*. Bu fiillerden evvelkisi nedir? *Kânedir*, (idi mânâsına), Ne misilli? Zeyd âlim idi. Bu *kâne* için vardır, ne vardır? Birkaç mânâ, bu mânâların biri ne mânâsınadır? *İstimrâr* mânâsınadır. Yâni, kavî ve muhkem ve dâim. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. Muhkem ve kavî oldu, kim? Cenâb-ı Allah, nede? Bilmekte ve dahî hükmetmekte. *Kânenin* ikinci mânâsı, ne mânâdır? *Hades* mânâsınadır. Yâhud *bulmak* mânâsınadır, bu mânâda mensûb habere muhtâç olmaz. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. Eğer bulsanız onları, zorlukta, gibi. *Kâne* kelimesinin üçüncüsü ne mânâyadır? *İntikâl* mânâsınadır. *Kânenin* dördüncü mânâsı, mâzi mânâsınadır. Ne misilli? *İdi*, kim? Musannif Hazretleri, ne idi? Zengin idi. *Kânenin* beşinci mânâsı, nedir? *Ziyâdedir*. Allahu Teâlâ'nın kavli gibi. Nice, konuşur, şol zat, sabî halinde. Biri dahî *sâra*, *oldudur*. Oldu, kim? Beşîr, ne oldu? Emredici. Ve biri dahi, *esbehadır*. Ne misilli? Sabaha dahl oldu, kim? Musannif Hazretleri, ne olduğu halde? Zengin olduğu halde ve biri dahî, *emsâdır*. Ne misilli? Zeyd kâim oldu, akşam vakti. Biri dahî, *edhâdır*. Ne misilli? Musannif Hazretleri kuşluğa dâhil oldu, ne olduğu halde? Binici olduğu halde ve biri dahî, *Zalledir*. Gündüz, Zeyd, kâim olmakla meşgûl oldu. Ve biri dahi, *bâtedir*. Gece oldu, kim? Musannif Hazretleri, ne gibi? Râhat gibi. Ve biri dahi, *mâzâledir*. Dâimâ, emîr nedir? Mesrûrdur. Ve biri dahi, *mâberihadır*. Ne misilli? Şiddet ve meşakkat görmedi, kim? Musannif Hazretleri, zenginlikten. Ve dahî, *mâfetiedir*. Ne misilli? Zeyd ayakta durmaktan meşakkat görmedi. Ve biri *mâenfekedir*. Ve biri *mâdâmedir*. Musannif Hazretleri kerîm olmakta kâimdir. Biri dahi, *leysedir*. Ne misilli? Musannif Hazretleri, behîl olmadı. Sıgalanmaz, neden? Bu kelimelerden, işbu kelime, yâni *leyse*. (*Hâşiye*)

³⁵ Nev'i, öyle nev'i ki, onbirinci nev'i, neden? On üç nev'idenden, nedir? Fi'l-i mukârebedir. Yâni yakınlık fiilleridir. Bu fiiller nedir, yâni ne amel yaparlar? Ötre okuturlar, neyi? Bir ismi. Ve üstün okuturlar, neyi? Bir haberi. Ve bu fiilin yâni ef'âl-i mukârebenin haberi nedir? Fi'l-i muzaridir, ne ile? *En* ile, nerede? Mensûb olan mastarın takdîrinde. Ve bu ef'âl-i mukârebe kaçır? Dört fiildir. Biri *asâdır*. Ne misilli? Zeyd'in yâni Musannif'in çıkması umulur. Bu *asâ* kelimesinin mânâsı nedir? *Tama'dır* yâni umulur, *recâdır* yâni recâ olunur. Ve biri *kâdedir*. Ne misilli? Yakın oldu, Zeyd'in çıkması. Ve *kerebe*, yakınlık ve biri *kerebe*, Ne misilli? Az kaldı, Zeyd'in çıkmasına, yâni Musannif Hazretleri'nin çıkması yakın oldu. Ve *evşekedir*, ne misilli? Zeyd'in çıkması yakındır. (*Hâşiye*)

bu da 4 fiildir. Birincisi, **ni'medir Nehvu**, ne misilli? **Ni'me'r-Racülü**, ne güzeldir, kim? **Zeydün** yani Musannif ne güzeldir. **Ve bi'se**, 2 ncisi, *bi'se* dir. **Nehvu**, ne misilli? **Bi'se'r-Racülü**, ne kötü racüldür, kim? **'Amrun**, talebe. **Vehabbezâ**, 3 üncüsü *habbezâ*dır. **Habbezâ mislü ni'me**, *habbezâ* ni'me gibidir. **Nehvu**, ne misilli? **Habbezâ e'r-Racülü Zeydün**, Ne güzel Racüldür Musannif. **Ve habbezâ** ne güzeldir, kim? **el-Mer'etü Hindün**, yani sevgili, muhabbetli, akıllı, Allah'ı seven, kadın, ne güzeldir. **Ve sâe**, 4 üncüsü *sâe*dir. Bu *sâe* de *bi'se* misillidir. **Nehvu**, ne misilli? **Ve sâe'r-Racülü 'Amrun**, ne çirkindir Amr **Ve sâe'l-Mer'etü Hindün**, ne çirkindir Hind³⁶

E'n-Nev'u's-Sâlisu aşera min selâsete aşera nev'an, 13 neviden 13 üncü nevi, nedir? **Ef'âlu's-Şekki ve'l-Yekîn ve tusemmâ**, buna isim verilir, ne? **Ef'âlu'l-Kulûb**, yâni kalb fiilleridir **ve hiye seb'atü ef'âlin**, bu da 7 fiildir. **Alimtü** ben bildim **ve raeytü** ben gördüm **ve vecedtü**, ben buldum. **Ve hâzihi's-Selâsetü**, hâ bu üç tanesi, ne içindir? **Li'l-Yakîn**, yakın içindir **ve zanentü**, ben zan eyledim **ve hasibtü ve hiltü**, ben şüphe eyledim **ve hâzihi's-Selâsetü li's-Şekki**. **Ve ze'amtü ve huve** bu kelime **mütevessitun beyne's-Sitteti** 6 şey beyninde durucudur. **Ve hâzihi's-Seb'atü**, hâ bu 7 tanesi, **kullühâ cem'isi**, **müteaddin ilâ mef'ûleyni**, yâni iki mef'ûl talep eder. **Ve's-Sânî**, ikincisi **minhumâ** bunlardan, nedir? **'İbâretun ani'l-Evveli**, evvelkinden ibarettir. **Ve yekûnu** olur, **fîhi**, bu ikincisinde, ne olur? **Zamîrun**, zamîr olur, **âidün ile'l-Evveli ve hâzihi'l-Ef'âlü tedhulü alâ ismeyni**, **Nehvu**, ne misilli? **Hasibtü Zeyden kâimen ve hiltü Zeyden mukîmen ve zanentü Zeyden âlimen ve alimtü Zeyden fâzılan ve raeytü Zeyden râkiben ve vecedtü**, buldum **Zeyden âkilen ve ze'amtü Zeyden kerîmen**.³⁷

Ve Hâzihi e's-Semâiyyetü, ehadun ve tis'üne âmilen. Vel kıyâsiyyetü, âmil-i kıyâsi nedir? **Minhâ** bu avâmilden âmil-i kıyâsiye nedir? **Seb'atü avâmile**, 7 dir. **Ehadühâ**, bir tanesi, **el fi'lü ale'l-İtlâkı**, yani mutlak fiildir. **Nehvu**, ne misilli? **Darabe Zeydün 'Amren**, darabe dövdü, kim? Musannif-i kitap, zâlim olan 'Amr'i, yâni talebesini dövdü **ve zehebe Zeydün**. **Ve ismu'l-Fâili**, ikincisi ism-i fâildir. **Nehvu**, ne misilli? **Zeydün**, musannifun, nedir? **Dâribun**, kim vurucudur? **Ğulâmuhu**, kölesi, kimi vurucudur? **'Amran**, 'Amr'i vurucudur. **Ve ismu'l-Mef'ûli**, 3 üncüsü, ism-i mefûldur. **Nehvu**, ne misilli? **Zeydün, medrûbun ğulâmuhu, medrûbun**, dövülmüştür, kim? **Ğulâmuhu**, Hoca Efendi'nin kölesi. **Ve'r-Râbiu**, 4 üncüsü, **e's-Sıfatü el-müşebbeh**ti. **Nehvu**, ne misilli? **Merartü biracülin**

³⁶ Nev'i, öyle nev'i ki, onikinci nev'i, neden? On üç nev'idenden, nedir? Medh ve zem fiilleridir. Ve bu medh ve zem fiilleri ne amel eder? Ötre okutur, neyi? Mârifet olan bir ism-i cinsi, ne ile? Lâmi-târifle. Ve bu ref'inden sonra mahsûs olur yâni hususlanır, ne ile? Medh ile ve hususlanır zem ile. Bu ef'âl-i medh ve zem kaçtır? Dört fiildir. Biri *ni'medir*, ne misilli? Musannif Hazretleri ne güzel racüldür. Ve biri *bi'sedir*, ne misilli? Talebe ne çirkin racüldür. Ve *habbezâ*dır, *ni'me* misillidir. Ne misilli? Ne güzel racüldür, Musannif Hazretleri. Biri *sâedir*, *bi'se* misilli. Ne çirkin racüldür, Amr ve ne çirkin kadındır, Hind. (*Hâşiye*)

³⁷ Nev'i, öyle nev'i ki, onüçüncü nev'i, neden? On üç nev'idenden, nedir? Ef'âl-i şek ve yakîndir. Yâni yakın ve şüphe fiilleridir. Bunlara isim verildi, ne? Kalbî fiiller. Ve bu kalbî fiiller kaçtır? Yedi fiildir. Ben bildim, ben gördüm, ben buldum, İşbu üç fiil ne içindir? Yakîn içindir. Ben zan ettim, ben zan ettim, yalnız buldum, bu üçten sonra olan üç fiil, ne içindir? Şüphe içindir. İşbu yedinci olan nedir? Tevassut eder, nerede? Bu altı mezkûratın beyninde. Yâni saydığımız bu altı fiilin beyninde. Ve bu yedi fiil nedir? Küllüsü, Müteaddidir. Nereye? İki mef'ûle, ikincisi neden? Bu fiillerden, nedir? İbârettir, neden? Evvelinden ve olur, nerede? Bunun içinde, ne olur? Bir zamîr öyle zamîr ki, âid olur, nereye? Evveline. İşbu fiiller, dâhil olur, ne üzerine? İki isim üzerine, ne misilli? Ben Zeyd kâimdir zan ettim, ben Zeyd'i ayakta yalnız buldum, Zeyd âlimdir zan ettim, Zeyd fâzıldır bildim, Zeyd'i binici yâni atın üzerinde gördüm, Zeyd'i çok akıllı buldum, Zeyd'i kerîm zan ettim. (*Hâşiye*)

hasenin vechuhu, ben uğradım, kime? *Biracûlin*, öyle bir racûle ki, onun yüzü güzeldir. **ve'l-Masderu**, 5 incisi mastardır. **Nehvu**, ne misilli? **E'cebenî**, bana taaccüb verdi, ne? **Darbu Zeydin Amren**, Hâce Efendi'nin vurması, taaccüb verdi. 6 ncısı, **el-muzâfu**, muzâftır. **Ve hüve**, bu muzâf, nedir? **Küllî ismin**, her bir isim **uzîfe**, izâfe edilir, nereye? **Îlâ ismin âhara**, yani, başka bir isme muzâf olur. **Nehvu**, ne misilli? **Ġulâmu Zeydin ve hâtemu fizzatin**, gümüş yüzük gibi. **Ve'l-İsmu't-Tammü**, 7 ncisi, *ismu't-Tam*dır. **Nehvu**, ne misilli? **Râkudün**, küp demek, yani küp doludur ne? **Hillen** sirke ile. **Ve menevâni semnen ve kafizâni bürren**, çuval buğday doludur. **Ve ısrune dirhemen ve mil'uhu aselen**, bal doludur, Mil' dolu demektir.³⁸

Ve'l-Me'neviyyetü, âmil-i mânevi, neden **minhâ**, o âmillerden, nedir? **Adedâni**, ikidir. Nedir? **Âmilün fi'l-Mübtedâi ve'l-haberi** yâni mübtedâ ile haberde âmildir. **Nehvu**, ne misilli? **Zeydün kâimun**, ayaktadır, kim? Musannif-i kitap, **Ve'l-Âmilü**, âmil, nerede, **fi fi'li'l-Muzari'i**, fi'l-i muzâride âmil **ve hüve**, o âmil, **vukû'uhu** o muzârinin vaki olması, nerede? **Mevkı'a'l-İsmi**, isim mevkiinde vâki olması, **Nehvu**, ne misilli? **Zeydün dâribun ev yedribu**, Hâce Efendi vurur yâ da vurucusu **ve'l-Âmilu**, âmil Nerede? **Fi'l-Mübtedei ve'l-Haberi**, mübtedâ ile haberde âmil **ve hüve** bunların her birerleri, **el-İbtidâu ve hüve ma'nen**, manâda, **lâyûcedü**, bulunmaz, nerede? **Fi'l-Hârici**, hariçte bilfiil yoktur. **Fehâzihî**, hâ bu saydıklarımız, nedir? **Mi'etü âmilin**, yüz amildir. **Felâ yesteğni**, müsteğni olmaz, kim? **Es-Sağîru**, küçük **ve'l-Kebîru**, büyük **ve'l-Vezî'u**, (makamı) alçak **ve'-Refî'u** ve (makamı) yüksek) büyük kimse, neden? **An me'rifetihâ ve isti'mâlihâ**, bu yüz âmilin bilinmesinden ve onların isti'mâlinden kurtulmaz.³⁹

Temmet el-Kitâbu bi avni'llâhi'l-Meliki'l-Vehhâb.

El-Hattu bâkî ve'l-'Omru fânî ve'l-'Abdü âsî ve'r-Rabbu'l-Ġaffâru âfî.
Şe'bân 13 min yevmi Cumu'a sene 1373. (17 Nisan 1954)

³⁸ İşbu saydığımız semâîler kaçtır? Doksan bir âmildir. İmdi, kıyâsî olan, neden? Yüz bâbdan, nedir? Yedi âmildir. Biri nedir? *Fiil*dir, ne üzerine? İtlak üzerine, ne misilli? Musannif, talebeyi dövdü ve Musannif Hazretleri çıktı. Biri dahî *ism-i fâil*dir. Ne misilli? Musannifin kölesi, Amr'ı dövücüdür. Biri *ism-i mef'ûldür*, ne misilli? Kölesi dövülmüş olan Zeyd. Ve *sıfat-ı müşebbehe*dir, ne misilli? Ben uğradım, güzel yüzlü racûle. Ve biri *mastardır*, ne misilli? Benî acâibde bıraktı, Musannif Hazretleri'nin talebeyi dövmesi. Ve biri *muzaf*tır. Ve bu *muzaf*, her bir isim *muzaf* olur, nereye? Bir isme, öyle isim ki, âhar olan isme, ne misilli? Zeydin kölesi, gümüşten mühür. Ve biri dahî, *ism-i tam*dır, ne misilli? Bir küp sirke, batmanlarla yağ, ölçekle buğday, yirmi dirhem, dolusu bal. (*Hâşiye*)

³⁹ İmdi, mânevî olan, neden? Yüz bâbdan, nedir? İki adeddır. *Mübtedâ* ve *haber*de âmiller, Zeyd kâimdir. İkincisi, fiilde âmiller, öyle fiiller ki, *muzaride*. Ve bunun vukû'u ne mevkiindedir? İsim mevkiindedir, ne misilli? Musannif dövücüdür yâhud döver. Ve amel eder nerede? Mübtedâ ve haberde ve bunun her birerleri nedir? İbtidâdır ve bu da mânâdadır. Bulunmaz, nerede? Hâriçte. Küçük, büyük, makamı alçak, yüksek kim olusa olsun, işbu yüz âmilin bilinmesinden ve isti'mâlinden müstağni olamaz, kurtulamaz. (*Hâşiye*)

KAYNAKÇA

El-Hâc Muhammed Emîn Trabzonî, (1373), *Avâmil-i Atîk Tercümesi El Yazması Metin*, Sanka Medresesi, El-Hâc Muhammed Emîn Trabzonî Özel Kütüphânesi.

El-Hâc Muhammed Emîn Trabzonî, (t.y.) *Avâmil-i Atîk Hâşiyesi El Yazması Metin*, Sanka Medresesi, El-Hâc Muhammed Emîn Trabzonî Özel Kütüphânesi.

El-Ezherî, Hâlid, (t.y.) *el-Avâmilü 'l-Mietü 'n-Nahviyyetü (Şerh)*, Kâhire: Dâru'l-Meârif
Cürcânî, Abdulkâhir, (1430) *el-Avâmilü 'l-Mietü*, Beyrut: Dâru'l-Minhâc.

عوامل عبد القاهر بن عبد الرحمن الجرجاني

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.
أما بعد : فإن العوامل في النحو على ما ألفه الشيخ الإمام عبد القاهر بن عبد الرحمن الجرجاني رحمة الله عليه مائة عامل: لفظية ومعنوية.
فاللفظية منها على ضربين : سماعية وقياسية. فالسماعية منها أحد وتسعون عاملا ، والقياسية منها سبعة عوامل. والمعنوية منها عددان.
وتتنوع السماعية منها ثلاثة عشر نوعا.
النوع الأول : حروف تجر الاسم فقط. وهي سبعة عشر حرفا :
الباء للإصاق نحو به داء ومررت بزيد. وللتعدية نحو ذهبت بزيد. وللاستعانة نحو كتبت بالقلم. وللمصاحبة نحو دخلت عليه بثياب السفر. وللظرفية نحو صليت بالمسجد. وللمقابلة نحو بعث هذا بهذا. وللزيادة نحو قوله تعالى ولا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة وكفى بالله شهيدا. وللقسم نحو بالله لأفعلن كذا.
ومن لا ابتداء الغاية نحو سرت من البصرة إلى الكوفة. وللتبعيض نحو اخذت من المال. وللتبيين نحو قوله تعالى فاجتنبوا الرجز من الاوثان. وللزيادة نحو ما جائي من أحد. و إلى لانتها الغاية نحو سرت من البصرة إلى الكوفة. بمعنى مع نحو قوله تعالى فاغسلوا وجوهكم وايديكم إلى المرافق.
وفي للظرفية نحو المال في الكيس ونظرت في الكتاب. وبمعنى على نحو قوله تعالى ولا صلبنكم في جذوع النخل.
وحتى لانتهاء الغاية نحو اكلت السمكة حتى رأسها.
واللام للتمليك نحو المال لزيد. وللاختصاص نحو الجل للفرس. وللزيادة نحو قوله تعالى ردف لكم بعض الذي تستعجلون ولا ابالكم. وللقسم نحو لله لا يأخر الله اجل. وللتعليل نحو ضربت زيد للتأديب.
ورب للتقليل نحو رب رجل جواد لقيته ورب رجل أبوه كريم لقيته ورب رجل كرم أبوه لقيته.
وعلى للاستعلاء نحو عليه دين وزيد على السطح وقد يكون على فعلا نحو قوله تعالى ان فرعون على في الأرض.
وعن للعبد والمجازة نحو رميت السهم عن القوس.
والكاف للتشبيه نحو زيد كالأسد. والذي كزيد أخوك.
ومذ ومنذ للابتداء الغاية في الزمان الماضي نحو ما رأيته مذ يوم الجمعة ومنذ يوم السبت.
 والباء للقسم نحو بالله. والتاء نحو تالله. والواو نحو والله لأفعلن كذا.
وحاشا للتنزيه نحو سأ القوم حاشا زيد.
وعدا وخلا للاستثناء نحو جائي القوم عدا زيد وخلا زيد.

النوع الثاني :حروف تنصب الاسم وترفع الخبر. وهي ستة احرف :
 إِنَّ و أَنَّ للتحقيق نحو إن زيدا منطلق وبلغني أن زيدا ذهر.
 وكأن للتشبيه نحو كأن زيدا الاسد.
 ولكن للاستدراك نحو جائني القوم لكنّ عمروا لم يجيئ.
 وليت للتمني نحو ليت الشباب يعود يوما فاخبره بما فعل المثيب.
 ولعلّ للرجى نحو لعلّ زيدا عالم.
 النوع الثالث : حرفان ترفعان الاسم وتنصبان الخبر وهما ما و لا المشبهتان بليس فما لنفي
 الحال نحو ما زيد منطلقا ولا لنفي الاستقبال نحو لا رجل افضل منك.
 النوع الرابع : حروف تنصب الاسم فقط. وهي سبعة أحرف :
 الواو بمعنى مع نحو استوى الماء والخشبة.
 والّا للاستثناء نحو جائني القوم إلاّ زيدا وما جائني القوم الاّ حمارا.
 ويا النداء البعيد نحو يا عبد الله ويا خيرا من زيد ويا رجلا خذ بيدي.
 وأيّا وهيا لنداء البعيد نحو ايا عبد الله وهيا عبد الله.
 واي لنداء القريب نحو أي عبد الله.
 والهمزة أيضا لنداء القريب لكنّ الهمزة لنداء الأقرب نحو اعبد الله.
 النوع الخامس : حروف تنصب الفعل المضارع وهي أربعة أحرف :
 أن للاستقبال نحو أريد أن أخرج.
 ولن لتأكيد نفي الاستقبال نحو لن ابرح الارض.
 وكي للتعليل نحو جئتكم كي تعطيني حقي.
 وإذن جواب وجزاء نحو قولك إذن أكرمك في جواب من قال انا آتيك.
 النوع السادس : حروف تجزم الفعل المضارع وهي خمسة أحرف :
 إن للشرط والجزاء نحو إن تأتني اكرمك.
 ولم لنفي الماضي بعد نقله من المستقبل نحو لم يخرج الامير.
 ولما لنفي الماضي أيضا وفيه توقع وانتظار نحو لما يخرج الامير.
 ولا لنهي نحو لا تفعل.
 واللام للامر نحو ليفعل زيد.
 النوع السابع : أسماء تجزم الفعل المضارع على معنى ان وهي تسعة اسماء :
 من نحو من تضرب اضرب.
 وأي نحو أي تضرب اضرب.
 وما نحو ما تصنع اصنع.
 ومتى نحو متى تأتني اكرمك.
 ومهما نحو مهما تأتني اكرمك.
 وأين نحو أين تكن اكن.
 وحيثما نحو حيثما تجلس أجلس.
 واذما نحو اذما تأتني اكرمك.
 وأنى نحو أنى نفعل افعل.
 النوع الثامن : أسماء تنصب أسماء نكرات على التمييز وهي أربعة أسماء. الأول عشرة اذا
 ركبت مع أحد أو اثنين أو ثلاثة أو أربعة إلى تسعة وأيضا عشرون وثلثون إلى تسعون نحو

عندي أحد عشر رجلا. والثاني كم للاستفهام نحو كم رجلا عندك. والثالث كأي نحو كأي رجلا لقيته. والرابع كذا وهي كناية عن العدد نحو عندي كذا ردهما.

النوع التاسع : كلمات تسمى أسماء الأفعال بعضها ترفع وبعضها تنصب وهي تسعة كلمات الناصبات منها ستة. رويد نحو رويد زيدا أي إمله. وبله نحو بله زيدا. أدعه ودونك نحو دونك زيدا أي خذ حيهل نحو حيهل السريد أي إتيها وعليك نحو عليك زيدا أي البزمه وهاء نحو هاء زيدا أي خذ والرافعة منها ثلاثة كلمات هيئات نحو هيئات زيد أي بعد وسرعان نحو سرعان ذا إهالة أي سرع وشتان نحو شتان زيد وعمرو أي إفترقا.

النوع العاشر : الأفعال الناقصة ترفع الاسم وتنصب الخبر وهي ثلاثة عشر فعلا. كان نحو كان زيد قائما وتكون تامة نحو كان زيد أي وجد وثبت وزائدة نحو أن من أفضلهم كان زيدا ومضمرا فيها ضمير الشأن نحو كان زيد قائم وصار للانتقال نحو صار زيد غنيا وتكون تامة بمعنى ذهب نحو صار زيد إلى عمرو أي ذهب إليه وأصبح نحو أصبح زيد غنيا وتكون تامة نحو أصبح زيد أي دخل في وقت الصبح وبمعنى صار نحو أصبح زيد فقيرا أي صار زيد فقيرا وأمسي مثل أصبح نحو أمسي زيد فقيرا وأضحى مثل أصبح أيضا نحو أضحى زيد فقيرا وظل نحو ظل زيد قائما وتكون بمعنى صار نحو ظل زيد فقيرا أي صار زيد فقيرا وبات نحو بات زيد فقيرا وتكون تامة نحو بات زيد وبمعنى صار نحو بات زيد فقيرا أي صار زيد فقيرا ومازال نحو مازال زيد كريما وما برح نحو ما برح زيد حاكما وما فتئ نحو ما فتئ زيد حاكما وما أنفك نحو ما أنفك زيد حاكما وما دام نحو إجلس ما دام زيد جالسا وليس لنفي الحال نحو ليس زيد قائما.

النوع الحادي عشر : أفعال تسمى أفعال المقاربة ترفع الاسم وتنصب الخبر وهي سبعة أفعال : عسى نحو عسى زيد أن يخرج وتكون تامة نحو عسى أن يخرج زيد وعسى زيد يخرج وكاد نحو كاد زيد يخرج وكاد زيد أن يخرج وطفق نحو طفق زيد يفعل وجعل نحو جعل زيد يخرج وكرب نحو كرب زيد وأوشك نحو أوشك زيد أن يخرج وأخذ نحو أخذ زيد يقوم.

النوع الثاني عشر : أفعال المدح والذم ترفع الاسم الجنس المعرف بالألف واللام وهي أربعة أفعال : نعم نحو نعم الرجل زيد فالرجل فاعل نعم وزيد مخصوص بالمدح وكذا بئس نحو بئس الرجل زيد وحبذا نحو حبذا الرجل زيد وساء نحو ساء الرجل زيد.

النوع الثالث عشر : أفعال الشك واليقين تدخل على إسمين ثانيهما عبارة عن الأول وتنصبهما جميعا على المفعولية وهي سبعة أفعال : ظننت نحو ظننت زيدا قائما وإذا كان بمعنى إتهمت لم يقتضي المفعول الثاني نحو ظننت زيدا وحسبت نحو حسبت أخاك كريما وخلت نحو خلت زيدا عاقلا وعلمت نحو علمت زيدا فاضلا وإذا كان بمعنى عرفت لم يقتضي المفعول الثاني نحو علمت زيدا ورئيت نحو رئيت زيدا قائما وإذا كان بمعنى أبصرت لم يقتضي المفعول الثاني نحو رئيت زيدا ووجدت نحو وجدت زيدا جوادا وإذا كان بمعنى صادفت لم يقتضي المفعول الثاني نحو وجدت الضالة أي صادفتها وزعمت نحو زعمت زيدا ظريفا وإذا كان بمعنى قلت لم يقتضي المفعول الثاني نحو قوله تعالى زعم الذين كفروا أن لن يبعثوا قل بلى وربي لتبعثن.

والقياسية منها سبعة عوامل : الفعل على الإطلاق نحو قام زيد والمصدر نحو أعجبنى ضرب زيد عمروا واسم الفاعل نحو زيد ضارب غلامه عمرا واسم المفعول نحو زيد معطي غلامه درهما والصفة المشبهة نحو جئني رجل حسن وجهه وكل اسم أضيف إلى

اسم آخر نحو غلام زيد وخاتم فضة وضرب اليوم وكل اسم أستغني عن الإضافة نحو
عندي راقود خلا ومنوان سمنا وقفيزان برا وعشرون درهما وملؤه عسلا.
والمعنوية منها عددان : العامل في المبتدأ والخبر وهو كونه مبتدأ وخبرا نحو زيد منطلق
والعامل في الفعل المضارع وهو وقوعه موقع الاسم نحو زيد يضرب ويضرب زيد في
موقع زيد ضارب